

K-14038
17296212

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 153

ПАРТІЙНЕ
БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280561

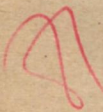
6

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 153

П А Р Т І Й Н Е
Б У Д І В Н И Ц Т В О
Н А У К Р А Ї Н І

ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ „ВИЩА ШКОЛА“

Харків—1977

Друкується за рішенням кафедри історії КПРС (протокол № 10 від 3 квітня 1976 року).

Вісник містить статті, в яких розглядаються питання інтернаціонального виховання трудящих, відтворення в мемуаристиці боротьби більшовиків за організацію і керівництво профспілками, висвітлюється робітничорівський рух у 20—30-і роки, діяльність парторганізацій по прискоренню науково-технічного прогресу і розвитку сільськогосподарського виробництва в період розгортання комуністичного будівництва тощо.

Розрахований на викладачів вузів і науковців.

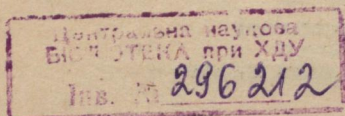
Редакційна колегія:

доц. Ш. Ф. Агеев, ст. викладач А. І. Каркач (відп. секр.),
доц. А. Д. Перевозов, проф. Г. М. Попов (відп. ред.).

Адреса редакційної колегії:

310003, Харків, майдан Дзержинського, 4, університет.
Тел. 40-18-72

Редакція гуманітарної літератури.
Зав. редакцією Г. Л. Шинкаренко

Л. В. ФЕДОРЕНКО

**КЕРІВНИЦТВО ЦК РСДРП НА ЧОЛІ
З В. І. ЛЕНІНИМ УЧАСТЮ БІЛЬШОВИКІВ
У ВИБОРАХ ДО ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ
(1912 р.)**

Основним принципом революційного парламентаризму В. І. Ленін вважав загальнопартійне керівництво як виборами до парламенту, так і діяльністю робітничих представників всередині нього. «Виборчої кампанії робітничого класу нема й не може бути,— підкреслював Ленін,— якщо нема *єдиних* рішень, *єдиної тактики*, *єдиної платформи*, *єдиних кандидатур* усього класу або принаймні передової його верстви» [1, т. 21, с. 179].

Великих успіхів партія більшовиків досягла під час виборчої кампанії до ІV Державної думи. Вони зумовлювались безперервним керівництвом партійними організаціями з боку В. І. Леніна й більшовицького Центрального Комітету. Але, як зазначали вже радянські дослідники [11, с. 90], це питання висвітлено в історико-партійній літературі неповно. Мета даної статті — розглянути деякі напрямки конкретного партійного керівництва пролетарською виборчою кампанією і тим самим довести закономірність перемог, які здобула партія більшовиків у боротьбі за принципи революційного парламентаризму.

Вибори до ІV Державної думи В. І. Ленін розглядав як природну, неминучу, злободенну «зачіпку» [див. 1, т. 20, с. 335] для підняття масового революційного руху в 1912 р. на новий, більш високий ступінь. Здійснення цього важливого завдання забезпечувалося передусім єдністю і боекздатністю самої партії.

Проте напередодні виборів становище в партії було дуже складним. Меншовики-ліквідатори твердили, що партія фактично перестала існувати, всіляко ганьбили підпільну роботу більшовиків, пропонували керівництво виборами передати соціал-демократичній фракції ІІІ Державної думи. Вона, за твердженням опортуністів, нібито стояла вище ЦК і здатна була замінити «не тільки політичний центр соціал-демократії, але й саму партію» [31, с. 48].

В. І. Ленін вів невтомну боротьбу проти ліквідаторства, за подолання внутріпартійної кризи. Завдяки його наполегливій ідейно-політичній і організаторській діяльності у січні 1912 р. в Празі була скликана загальнопартійна конференція РСДРП.

Празька конференція стала видатною подією в житті партії. Вона очистила партію від опортуністів-ліквідаторів, відстояла її революційну програму і тактику. Особливу увагу конференція приділила виборам до IV Державної думи, прийнявши ленінську резолюцію з цього питання, в якій визнала: «Головним завданням партії на виборах, а так само і майбутньої с.-д. фракції в самій Думі — завданням, якому повинні бути підпорядковані всі інші, — є соціалістична класова пропаганда і організація робітничого класу» [2, с. 252]. Загальний контроль за виборами і керівництво ними конференція поклала на Центральний Комітет партії [див. 2, с. 255]. До складу нового ЦК увійшло сім чоловік. Для практичного керівництва партійною роботою в Росії було створено Російське бюро ЦК у складі п'яти чоловік [див. 5, 352].

Після закінчення конференції зусилля В. І. Леніна, керованих ним ЦК та Бюро ЦК РСДРП в Росії були спрямовані на широку пропаганду її рішень і якнайшвидше проведення їх у життя.

У січні — лютому 1912 р. Ленін відредагував брошуру «Всероссийская конференция Рос. Соц.-Дем. Партии 1912 года» [див. 1, т. 48, с. 48], яка вийшла в Парижі у видавництві Центрального Комітету. Окремим відбитком вийшло також «Повідомлення про Всеросійську конференцію» [див. 22, 1957, № 1, с. 7—8].

Центральний Комітет зробив усе можливе, щоб забезпечити даними матеріалами місцеві партійні організації. Поштою на конспіративні адреси, з okazією [10, с. 16—17] нелегальні видання ЦК були негайно відправлені в Росію.

У лютому—березні 1912 р. їх одержали більшовики Петербурга [29, ч. 57, л. «А», арк. 11], Костроми, Володимира, Іваново-Вознесенська [29, ч. 13, л. «А», арк. 1, 4, 9], Катеринослава [29, ч. 22, л. «А», арк. 3], Харкова [29, ч. 88, л. «А», арк. 2—3, 9] та інших міст Росії.

З метою більш глибокого ознайомлення партійних організацій з рішеннями конференції і посилення партійної роботи на місцях Центральний Комітет створив «роз'їзну комісію» на чолі з членом Російського бюро ЦК Г. К. Орджонікідзе (Серго) [14, с. 74]. Вона повинна була передусім налагодити роботу в партійних організаціях тих промислових центрів, де передбачалося висування робітничих кандидатів до Думи. Значну увагу в планах виборчої кампанії Ленін приділяв Петербурзькій партійній організації [див. 1, т. 21, с. 362]. Її приклад багато в чому обумовлював роботу партійних організацій інших міст країни.

Виїхавши до Росії, члени «роз'їзної комісії», делегати з місць повели широку пропагандистську роботу.

У Петербурзі рішення Празької конференції енергійно роз'яснювали члени Російського бюро ЦК Г. К. Орджонікідзе, С. С. Спандарян, делегат від столиці Є. П. Онуфрієв [3, с. 138,

139, 626]. 5 квітня 1912 р. царська охранка повідомляла, що «під безпосереднім керівництвом «Серго» в м. Петербурзі мають відбутися збори для ознайомлення партійців з установками центру партії щодо їх участі в передвиборній кампанії до Державної думи IV скликання» [23, с. 180].

Московських більшовиків з рішеннями Празької конференції ознайомили Г. К. Орджонікідзе [23, с. 179; 3, с. 138], С. С. Спандарян [3, с. 39], Ф. І. Голощокін [14, с. 176], Й. В. Сталін [8, с. 42].

В партійних організаціях України про успішне завершення конференції доповіли Г. К. Орджонікідзе, Д. М. Шварцман, Я. Д. Зевін, О. К. Воронський [16, с. 334].

Незабаром з Росії до Закордонного більшовицького центру почали надходити повідомлення про те, що зроблено. Так, Є. П. Онуфрієв 9(16) березня 1912 р. повідомляв Н. К. Крупську, секретаря ЦК: «Доповіді зроблені всім наявним членам і продовжуємо робити знов відшуканій публіці... Транспорт літератури близько 2 пудів ми привезли, в тому числі і 265 штук повідомлень. Справа, видно, в майбутньому у нас буде дуже добра. Починаємо працювати над скликанням Петербурзької конференції» [22, 1957, № 1, с. 7—8].

Ленін високо оцінив енергійну діяльність посланців ЦК. «Тепер,— писав він 28 лютого (12 березня) 1912 р. Г. Л. Шкловському,— 12 делегатів в Росії — скрізь роблять доповіді. З Пітера, Москви, Києва, Самари, Миколаєва і Тифліса *е вже листи* про це. Робота пішла і піде» [1, т. 48, с. 49].

Один за одним провідні комітети РСДРП солідаризувались з політичними, організаційними і тактичними принципами, ствердженими Празькою конференцією [див. 26; 27].

Велику увагу Закордонний більшовицький центр приділяв зміцненню нелегальних партійних організацій. У березні 1912 р. він послав їм листа № 1 «Організаційні питання». В ньому повідомлялося про діяльність самого ЦК, містились конкретні пропозиції щодо поліпшення партійної роботи на місцях. ЦК просив партійні організації підтримувати з ним зв'язок, надсилати всебічну інформацію про стан справ і сповістити його про хід підготовки до виборів у IV Думу [29, 1960, № 2, с. 14—15]. Цей лист всі прихильники партійності в Росії зустріли зі схваленням.

В ході листування з членами Російського бюро ЦК Ленін також не раз порушував питання про необхідність організаційного зміцнення партійних сил, розширення зв'язків з Росією. 15(28) березня 1912 р. у листі Г. К. Орджонікідзе, С. С. Спандаряну, О. Д. Стасовій Володимир Ілліч, даючи конкретні вказівки відносно поточної партійної роботи, просив передати зв'язки з Катеринославом — цим «архіважливим!» містом [див. 1, т. 48, с. 53]. Він розробляв форми здійснення зв'язків. У середині квітня 1912 р. Ленін радить членам Російського бюро ЦК

«неодмінно створити обл. ком-ти (або просто групи довірених агентів), зв'язані з нами, для кожної області» [1, т. 48, с. 57].

Весною 1912 р. закордонний та російський більшовицькі центри вживають ряд заходів, щоб спрямувати діяльність партійних організацій на виборах до IV Державної думи. Важливою подією в їх ідейній та організаційній підготовці було написання В. І. Леніним у березні 1912 р. програмного документа партії — «Виборчої платформи РСДРП». Вона цілком обґрунтовувалася на рішеннях Празької конференції і «стала звичайним заключним словом» [1, т. 22, с. 4] до них.

Центральний Комітет надавав великого значення широкому розповсюдженню виборчої платформи. «...Без нелегальної платформи, яка повністю викладає революційні найближчі цілі пролетаріату, смішно й говорити про дійсно с.-д.-ну виборчу кампанію» [27], — писала орган ЦК газета «Социал-демократ».

Як доповідав начальник Московського охоронного відділення, «виборча платформа в рукопису переслана з-за кордону у розпорядження членів ЦК партії і підлягає надрукуванню під безпосереднім наглядом члена ЦК «Серго» [23, с. 170].

У березні 1912 р. в Тифлісі більшовицька виборча платформа була випущена від імені ЦК РСДРП окремою листівкою тиражем 10 тис. примірників. Водночас вийшла листівка ЦК РСДРП «За партію» (6 тис. примірників). Обидві листівки були відразу відіслані у 18 пунктів країни і «... всюди зустрінуті з радістю, жалкували тільки, що їх мало» [22, 1960, № 2, с. 170]. Закордонний центр гаряче привітав початок видавничої діяльності Бюро ЦК РСДРП в Росії [див. 12, с. 235].

Редакція газети «Социал-демократ» у квітні 1912 р. передрукувала виборчу платформу з листівки і вмістила її у вигляді додатка до № 26 газети. Причому, цей номер ЦО і номер 9 «Рабочей газеты» були повністю присвячені пропаганді революційної виборчої тактики більшовиків.

Всю пропагандистську роботу на сторінках нелегальної преси спрямовував В. І. Ленін — і як її основний редактор, і як провідний партійний публіцист. Його статті містили наукове обґрунтування політики і тактики РСДРП, вносили ясність і чіткість в організацію передвиборної діяльності на місцях.

Однак з літа 1912 р. нелегальні більшовицькі газети почали виходити значно рідше. Їх рідку періодичність надолужували випуском нелегальної літератури, завдяки якій тільки і можливо було відверто викладати революційні погляди.

Значна частина такої літератури видавалася за кордоном. Звідси в Росію йшли Програма і Статут РСДРП, листівки про шкідливість троцькістсько-ліквідаторської петиційної кампанії [23, с. 181, 156—157] та ін. Крім того, ЦК надсилав до Росії тексти прокламацій. Так, у лютому 1912 р. Н. К. Крупська сповіщала Орджонікідзе: «...листок про голод готовий, завтра висилаю» [22, 1957, № 1, с. 7].

В. І. Ленін вважав необхідним налагодити видання нелегальної літератури безпосередньо в Росії. На початку квітня 1912 р. у листі до членів Російського бюро ЦК він радив обов'язково перевидати листком усі найважливіші резолюції конференції і фейлетон із «Рабочей газеты» [див. 1, т. 48, с. 56—57] (мова йшла про фейлетон «Чого треба вчити народ у виборчій кампанії?»). А 16 квітня 1912 р. В. І. Ленін знов нагадував: «В галузі видання треба посилено передруковувати резолюцію про вибори *всю*, щоб *скрізь* вона була *повністю* і в масах». Тут же він давав пояснення відносно фейлетона з «Рабочей газеты»: «...це необхідне доповнення до платформи, в якій випущено дуже важливий абзац про соціалізм». В. І. Ленін радив випустити листком і «звернення до селян з приводу виборів (з «Рабочей газеты»: селянство і вибори)» [1, т. 48, с. 57—58].

Закордонний центр більшовиків через газету «Социал-демократ» закликав також місцеві партійні організації розширити випуск нелегальних видань [27].

Виконуючи вказівки В. І. Леніна, члени Бюро ЦК, за спогадами О. Д. Стасової, «в цей час проводили велику роботу по підготовці виборів до IV Державної думи» [19, с. 101]. У важких умовах царизму вони налагодили значну за масштабами того часу видавницьку діяльність, друкуючи кількома мовами одночасно. 29 квітня 1912 р. секретар Російського бюро ЦК О. Д. Стасова повідомляла Н. К. Крупську про те, що виборча платформа РСДРП передрукована грузинською і вірменською мовами [28, арк. 4 зв.]. А листівка «Хай живе Перше Травня!» була видана у підпільній друкарні ЦК російською, грузинською і азербайджанською мовами [13, с. 244]. Ця діяльність Російського бюро ЦК одержала згодом високу оцінку з боку В. І. Леніна [див. 1, т. 23, с. 57].

Влітку 1912 р. члени Бюро ЦК РСДРП в Росії планували провести ряд засідань з представниками місцевих партійних організацій. Передбачалось остаточно розглянути порядок виступів у передвиборній кампанії і точно визначити кандидатури представників партії від місцевих комітетів [23, с. 180]. Лише арешти членів Російського бюро ЦК зірвали здійснення цього плану.

Великого значення надавав В. І. Ленін передвиборній агітації на сторінках легальної більшовицької преси.

Успішно пропагували тактику революційного парламентаризму більшовицька газета «Звезда», що не проходило повз увагу поліції. 28 січня 1912 р. директор департаменту поліції зазначав, що «соціал-демократичний орган «Звезда», який видається в С.-Петербурзі, з метою виборчої кампанії, яка має відбутися, друкує досить відверту інструкцію, в якій, поряд з рельєфним викладанням завдань соціал-демократії, членам партії подається ряд керівних вказівок щодо проведення виборів» [30, арк. 108].

Але «Звезда», хоча і виходила з 8 (21) березня 1912 р. тричі на тиждень, в умовах нового революційного піднесення і виборів, що наближались, вже не могла задовольнити зростаючих попитів широких мас. Потрібна була легальна щоденна газета. Без такої газети участь у виборах майже фіктивна, — писав В. І. Ленін. — Газета — головне знаряддя виборчої кампанії, головний засіб агітації серед мас» [1, т. 21, с. 432].

У квітні 1912 р. Володимир Ілліч керує підготовкою видання щоденної легальної більшовицької газети [див. 4, с. 668—669]. Це була газета «Правда», перший номер якої вийшов у Петербурзі 22 квітня (5 травня) 1912 р.

З виходом «Правди» ЦК дістав можливість розгорнути широкую організаційну та агітаційно-пропагандистську діяльність по підготовці революційної виборчої кампанії. За пропозицією В. І. Леніна в «Правде» з середини червня 1912 р. було відкрито виборний відділ. Матеріали в ньому друкувались під рубриками «Виборча кампанія», «Вибори до Державної думи», «По робітничій курії», «Вибори по Росії», «Вибори по Петербургу» та ін. За підрахунком М. С. Ольмінського, протягом 1912 р. «Правда» вмістила 141 статтю і кореспонденцію, присвячені виборчій кампанії, 22 — діяльності думської соціал-демократичної фракції, 55 — викриттю Думи і Державної Ради [6, с. 50].

29 серпня 1912 р. петербурзький градоначальник доносить у департамент поліції: «...пропаганда соціал-демократичних ідей з явною метою підтримати і посилити соціал-демократичний рух в Росії проходить червоною ниткою через усі номери газети»; «...на сторінках цієї газети обговорюються усі поточні справи в дусі програми і тактики вищезазначеної протиурядової агітації» [12, с. 117].

«Правда» зміцнила зв'язки ЦК з партійними організаціями Росії. Вони стали ще тіснішими з переїздом В. І. Леніна з Парижа до Кракова влітку 1912 р.

Між закордонним ленінським центром і партійними організаціями Росії велося широке листування. Як видно з «Адресної книги ЦК РСДРП (1912—1914 рр.)», ЦК використовував 36 адрес по Петербургу, більше 20 — по Москві, 9 — по Харкову, 7 — по Катеринославу. Були там і адреси московських і петербурзьких більшовиків, обраних уповноваженими і виборщиками на виборах до Думи (22, 1959, № 2, с. 15—30).

Тісний зв'язок з Росією В. І. Ленін підтримував через представників ЦК. Від'їжджаючи до Росії, вони одержували конкретні завдання щодо постановки передвиборної роботи. Так, В. Адоратському, який весною 1912 р. вирушив з Парижа до Казані, В. І. Ленін доручив неодмінно взяти участь у виборах до IV Державної думи і намагатися провести депутата від робітників (див. 17, с. 179). В. Адоратський виконував це доручення,

але його намагання сприяти обранню робітничого депутата в Думу від Казані зазнали поразки.

Влітку 1912 р. Закордонним центром більшовиків у Росію для відновлення Петербурзького партійного комітету і підготовки до виборів була направлена І. Ф. Арманд під ім'ям Ф. К. Янкевич [див. 20, с. 260]. По дорозі з Парижа в Петербург вона на два дні зупинилася в Кракові, щоб запитись в Закордонному центрі адресами, явками, зв'язками, одержати вказівки від В. І. Леніна. «...обговорили вони з Іллічем весь план роботи», — писала Н. К. Крупська про приїзд І. Ф. Арманд (18, с. 194).

24 липня 1912 р. Володимир Ілліч сповіщав у Париж, що в Росію «вже кинуте двоох» [1, 48, с. 70]. Очевидно, мова йшла про І. Ф. Арманд та Г. І. Сафарова.

Незабаром до Петербурга виїхав І. Н. Криленко, щоб взяти участь у виборчій кампанії до IV Державної думи [9, с. 28].

Почастішали і зворотні зв'язки. Для побачень з В. І. Леніним місцеві організації виділяли особливо надійних товаришів. Так, неодноразово бував у В. І. Леніна в Кракові представник Московського партійного комітету, московський робітник В. Г. Шумкін [17, с. 191]. Влітку 1912 р. МК доручив йому відправитися до Володимира Ілліча «для подання характеристики на всіх висунутих партією кандидатів у Державну думу» [10, с. 158]. Був Шумкін у нього і в жовтні 1912 р. у розпал передвиборної боротьби [21, с. 81].

З переїздом В. І. Леніна до Кракова найтісніші зв'язки встановились у нього з «Правдою». Закордонний відділ царської охоранки відзначав: «Мета цього переїзду — бути ближче до Росії і мати можливість керувати майбутніми виборами шляхом своєї партійної преси, органами якої є видавані в С.-Петербурзі «Звезда» і «Правда» [12, с. 116].

Володимир Ілліч спрямовував всю передвиборну роботу «Правды». Особливо цінними були вказівки Леніна редакції «Правды» щодо посилення боротьби з ліквідаторами. «На «Правду» багато чого лягло на виборах, і з неї багато вимагається... У «Правды» на ділі керівна позиція. Її треба з честю відстояти» [1, т. 48, с. 75]. Завдяки енергійному втручання Леніна редакція «Правды» поступово все рішучіше виступала проти ліквідаторів, і це було відразу ж відзначено Леніним [див. 1, 48, с. 87, 89].

Напередодні виборів Ленін висловлював побажання улаштувати побачення членів ЦК з постійними співробітниками «Правды» [див. 1, 48, с. 70]. Але організувати таку зустріч до виборів, як відомо, не вдалося.

Ділове і конкретне керівництво ЦК на чолі з В. І. Леніним роботою партійних організацій забезпечило революційний характер думських виборів по робітничій курії. Те, що обраний на Празькій конференції ЦК був єдиним керуючим органом РСДРП, було очевидно всім. Навіть запеклий ворог робітничо-

го класу міністр внутрішніх справ 11 серпня 1912 р. зазначав: «За одержаними агентурними відомостями, — єдиною добре організованою і згуртованою фракцією Російської Соціал-демократичної робітничої партії є на даний час фракція більшовиків-ленінців. Вони провели свою «Всеросійську конференцію», вони мають свій Центральний Комітет, свої нелегальні органи за кордоном і легальні в Росії, вони мають свої комітети і вони ж вирішили під час виборів до IV Державної думи виставляти всюди власних кандидатів. Інші фракції, не встигнувши і не вміючи до цього часу зорганізуватися, залишилися осторонь і тільки тепер взялися за згуртування та об'єднання. Намагання їх поки що не увінчалось ніяким успіхом» [25, с. 43].

Незважаючи на різні перешкоди царизму та підступи ліквідаторів, більшовики отримали переконливу перемогу в усіх шести губерніях робітничої курії. Саме їх представників було обрано депутатами до IV Державної думи: від Петербурзької губернії — О. Є. Бадаєва, Московської — Р. В. Малиновського*, Володимирської — Ф. Н. Самойлова, Костромської — Н. Р. Шалова, Харківської — М. К. Муранова, Катеринославської — Г. І. Петровського.

В. І. Ленін, відзначаючи перемогу більшовицьких депутатів, писав: «Поки ліквідатори в 1908—1912 рр. лаяли «підпілля», виправдували «втечу» з нього, базікали про «відкриту партію», — від них пішла вся робітнича курія, і вони не зуміли використати перше і велике піднесення квітнево-травневої хвилі!» [1, т. 22, с. 328].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Карти на стіл; Значення виборів у Петербурзі; До сучасного становища в РСДРП. — Повне збір. тв., т. 21, с. 177—180; 356—362; 421—440; Ленін В. І. Про виборчу кампанію і виборчу платформу. — Повне збір. тв., т. 20, с. 335—343; Ленін В. І. Напередодні виборів до IV Думи. — Повне збір. тв., т. 22, с. 4—8; Ленін В. І. Підсумки виборів. — Повне збір. тв., т. 22, с. 304—328; Ленін В. І. Сучасна Росія і робітничий рух. — Повне збір. тв., т. 23, с. 53—57; Ленін В. І. К. Гюїсмансу; Г. Л. Шкловському; Г. К. Орджонікідзе, С. С. Спандаряну, О. Д. Стасовій; До ЦК РСДРП в Росії; Л. Б. Каменеву; До редакції газети «Правда». — Повне збір. тв., т. 48, с. 48—49; 52—54; 57—58; 70—71; 88—90; 74—75; 86—87.

2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, Ч. 1, 7-е видання. К., Політвидав України, 1954. 781 с.

3. Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.). Сб. документов и материалов. К., Госполитиздат УССР, 1959. 701 с.

4. Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Т. 2. М., Политиздат, 1971. 720 с.

5. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Т. 2, К., Політвидав України, 1967. 739 с.

6. Из переписки ЦК РСДРП с местными большевистскими организациями (1911—1912 гг.). — «Вопросы истории КПСС», 1964, № 10, с. 72—86.

* Р. В. Малиновського було викрито пізніше як агента охоранки.

7. Ольминский М. С. Из эпохи «Звезды» и «Правды» 1911—1914 гг. Изд. 2-е, доп. М.—Л. ГИЗ, 1929. 352 с.
8. Александров Ф. Л. Борьба московских большевиков за массы в период нового революционного подъема (1912—1914).— «Вопросы истории», 1954, № 7, с. 41—55.
9. Бернов Ю., Манусевич А. Ленин в Кракове. М., Политиздат, 1972, 238 с.
10. Ленин и московские большевики. М., «Моск. рабочий», 1969. 384 с.
11. Логинов В. Т. Основные проблемы изучения истории «Правды» и правдистской печати 1912—1914 годов в советской историографии. (Историографический обзор). М., 1972. 94 с.
12. Митрофанов Н. И. Некоторые сведения из истории «Правды» (1912—1913 гг.).— «Вопросы истории КПСС», 1966, № 5, с. 114—118.
13. Очерки истории Коммунистической партии Грузии, ч. I (1883—1921 годы). Тбилиси, Изд-во ЦК Компартии Грузии, 1957. 375 с.
14. Семенчук А. Я. Борьба В. И. Ленина за укрепление партии в период массовых революционных выступлений рабочего класса (1912 г.—июль 1914 г.).— В кн.: В. И. Ленин — основатель и вождь Коммунистической партии Советского Союза. М., 1960, с. 162—230.
15. Шалагин К. Д. Борьба большевиков с троцкизмом (1907—1914 гг.). М., «Высшая школа», 1965. 119 с.
16. Юрченко О. Т. В. И. Ленин і більшовицькі організації України. К., Політвидав України, 1970. 620 с.
17. Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине. Т. 2. М., Политиздат, 1969. 494 с.
18. Крупская Н. К. Воспоминания о Ленине. М., Госполитиздат, 1957, 439 с.
19. Стасова Е. Д. Воспоминания. М., «Мысль», 1969. 285 с.
20. Арманд И. Ф. Статьи, речи, письма. М., Политиздат, 1975. 287 с.
21. Жукова Е. Здесь жил и работал Ленин. М., «Мол. гвардия», 1965, 112 с.
22. «Исторический архив».
23. «Красный архив», 1938, № 1 (86).
24. «Летопись революции», 1928, № 4 (31).
25. «Пролетарская революция», 1922. № 2 (14).
26. «Рабочая газета», 1912, 30 (17) марта.
27. «Социал-демократ», 1912, 17 мая (4 июня).
28. Центральный партийный архив при ЦК КПСС, ф. 17, оп. 1, ед. хр. 1240.
29. Центральный государственный архив Октябрьской революции СССР, ф. 102, 1912, д. 307 (1); д. 5, ч. 13, 22, 35, 46, 57, 88.
30. Центральный государственный исторический архив СССР, ф. 776, оп. 9, д. 2188.
31. «Наша Заря», 1911, № 5.

О. П. ЧИЖОВ

БРАТЕРСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО БІЛЬШОВИКІВ І БОЛГАРСЬКИХ «ТІСНЯКІВ» У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція в Росії, яка почалася 9 лютого 1905 р., висунула перед більшовиками такі завдання і вимоги, яких, за визначенням В. І. Леніна, жодного «разу ще і ніде не ставила історія перед робітничою партією в епоху демократичного перевороту» [2, с. 208]. Перед партією були поставлені завдання політичного

й військового керівництва масами, забезпечення гегемонії пролетаріату в революції, згуртування навколо нього селянства; завоювання армії на сторону народу, підготовка і проведення всенародного збройного повстання.

Важливу роль у справі підготовки до повстання відіграв III з'їзд РСДРП. Ленінська резолюція «Про збройне повстання» націлювала на безпосередню боротьбу з самодержавством шляхом збройного повстання, підкреслюючи при цьому, що це одне з найголовніших і найневідкладніших завдань партії в даний революційний момент» [7, с. 113].

З ініціативи В. І. Леніна при Центральному Комітеті РСДРП була створена Бойова технічна група, на котру партія поклала безпосереднє керівництво військово-технічною підготовкою повстання. Очолив її «відповідальний технік, фінансист і транспортер» [6, с. 279] партії, член ЦК РСДРП, Л. Б. Красін.

Керуючись вказівками В. І. Леніна, російський пролетаріат використовував різні засоби забезпечення зброєю — напад на збройні магазини та арсенали, виготовлення зброї на заводах, влаштування динамітних майстерень, роззброєння чинів поліції та ін.

Важливе місце відводилося закупівлі великих партій зброї і боеприпасів за кордоном — в Англії, Німеччині, Швейцарії, Бельгії. Цю роботу очолили такі видатні діячі нашої партії, як М. М. Литвинов, Г. К. Орджонікідзе, О. Д. Стасова, С. А. Тер-Петросян (Камо) та ін. У 1905—1906 рр. їм вдалося закупити велику партію гвинтівок, маузерів, боеприпасів і навіть кулеметів [15, с. 75].

Для транспортування зброї з-за кордону існувало кілька шляхів. Так звані фінляндський та німецький шляхи доставлення зброї частково освітлені в історичній літературі [12; 17; 20; 21; 22]. Про болгарський шлях як у радянській, так і в болгарській літературі наводяться лише поодинокі, розрізнені факти [14; 19; 23].

В даній статті автор намагається відтворити цілісну історію братерського співробітництва більшовиків та болгарських «тісняків» при забезпеченні зброєю бойових дружин РСДРП у роки першої російської революції.

Організація транспорту з Болгарії пояснювалась рядом обставин. Цей маршрут виявився найбільш зручним для проникнення у великі промислові центри півдня Росії — Одесу, Київ, Катеринослав, Харків, в Донбас, який до кінця 1905 року являв собою район масового збройного повстання проти царизму. «Щодо східного берега Чорного моря шукайте шляхів неодмінно» [5, с. 116], — писав В. І. Ленін, підкреслюючи важливість організації транспорту на Кавказ. Болгарський шлях відкривав широкі перспективи для організації подібної справи, тим паче, що задовго до першої російської революції між більшовиками і «тісняками» склалися міцні й дійсно товариські відносини.

У 1901 р. за допомогою болгарських соціалістів був організований маршрут лєнінської «Искры» з Варни в Одесу. У 1902—1904 рр. болгарські соціалісти допомагали розповсюджувати соціал-демократичні видання серед матросів російських торговельних та військових суден, що заходили в порти Болгарії [10, с. 476]. Транспорти нелегальної літератури РСДРП направлялися у Варну, на адресу видатного діяча Болгарської робітничої соціал-демократичної партії Г. Бакалова. Йому ж адресувалось і листування ЦК РСДРП. Досвід інтернаціонального співробітництва було вирішено використати і в справі організації транспортування зброї для пролетаріату Росії, який вів боротьбу з царизмом.

Бойова технічна група залучила до роботи і македонських революціонерів, котрі висловили згоду у справі співробітництва з більшовиками в організації воєнних транспортів та бойової допомоги російському пролетаріату*.

Для загального удару по самодержавству, для успішного всенародного збройного повстання, виникла необхідність створити єдиний бойовий фронт всіх революційних сил. «Негайне озброєння робітників і всіх громадян взагалі,— підкреслював В. І. Ленін,— підготовка й організація революційних сил для знищення урядових властей і установ — ось та практична основа, на якій можуть і повинні з'єднатися для спільного удару всі і всякі революціонери» [1, с. 192]. Керуючись лєнінськими вказівками, більшовики залучили до роботи по організації бойових транспортів і представників есерівської еміграції в Болгарії. Діяльність есерів на той час, на думку російського департаменту поліції, набула загрозуючого характеру в зв'язку з початком виробництва розривних снарядів та вибухової речовини для них [25, ф. 102, ДП-3, оп. 243, од. зб. 9, арк. 17]. Діяльність одинаків-терористів вичерпала себе історично, але, за словами В. І. Леніна, в роки першої російської революції «бомба... стає *необхідною річчю народного озброєння*» [3, с. 255]. Таким чином, у Болгарії виникли сприятливі умови для організації більшовистських транспортів зі зброєю. Як основний перевалочний пункт цих транспортів використовувався головний порт Болгарії — Варна. Географічна близькість її до південних портів Росії поживавлене морське сполучення з ними, велика кількість транзитних суден вигідно виділяли цей порт у справі постачання зброї в Росію.

Перші транспорти зі зброєю стали відправлятися з Варни в 1904 р. Так, у донесенні провокатора Е. Азефа, відрядженого

* Македонці брали активну участь у боротьбі народів Балканського півострова проти турецьких феодалів. У 1893 р. була створена внутрішня македонсько-одринська революційна організація (ВМОРО), яка очолила цю боротьбу. Болгарські «тісняки» всебічно підтримували македонський революційний рух, багато хто із керівників якого були членами БРСДП (т. с.) Чимало комітетів ВМОРО та її збройні комітети знаходилися на території Болгарії.

департаментом поліції в Болгарію, підтверджувались дані про співробітництво болгарських соціалістів і македонських революціонерів з РСДРП в справі виготовлення і транспортування зброї в Росію. В звіті департаменту поліції підкреслювалось, що перший транспорт зі зброєю та літературою був відправлений пароплавом «Нахимов» маршрутом Варна — Оdesa — Батум [18, с. 217].

У середині 1905 р. ЦК РСДРП створив у Варні ініціативну групу, в завдання якої входила організація доставки зброї в Росію. Видатну роль в її діяльності відіграли А. Брейтфус, колишній учасник гуртка П. В. Точиського, Н. А. Лопатін, брат відомого революціонера, члена Генеральної Ради І Інтернаціоналу Г. А. Лопатіна, колишні матроси-потьомкінці В. Ларіонов, О. Дмитрієв, І. Попов [25, ф. 102, ДП-00, оп. 233, од. зб. 1167, арк. 15], емігранти-більшовики. В роботі групи брав участь також керівник «тісних» соціалістів Д. Благоев. З осені 1905 р. більшовики розгорнули в Росії посилену підготовку збройного повстання. Але в деяких партійних організаціях ця робота проводилась недостатньо швидкими темпами. В зв'язку з цим В. І. Ленін у жовтні 1905 р. звернувся з листом у Бойовий комітет при Петербурзькому комітеті РСДРП, в якому піддав різкій критиці комітет за захоплення схемами та проектами замість практичної організації бойової роботи. Він писав, що «про бомби говорять більше півроку та жодної не зробили, що «справа може виродитися в канцелярщину» [6, с. 336]. Ленінські вказівки були враховані керівництвом Бойової технічної групи ЦК РСДРП.

У кінці жовтня 1905 р. група встановила контакти з болгарськими «тіснями» й македонськими революціонерами щодо придбання зброї в Болгарії і знайомства з технологією виробництва ручних бомб «македонок». У македонських революціонерів був великий досвід у цій справі. У 1905—1906 рр. при активному сприянні «тісників» в селах Княжева і поблизу Софії вони налагодили виготовлення вибухової речовини та бомб — широко відомих «македонок» [25, ф. 102, ДП-3, оп. 88, од. зб. 595, арк. 26], які мали велику руйнівну силу і значний радіус дії. Вони пройшли випробування в Македонії, де учасники національно-визвольної боротьби з успіхом застосовували їх проти турецьких загарбників. У листопаді 1905 р. до Болгарії вирушив представник Бойової технічної групи при ЦК РСДРП Скосаревський. По дорозі туди він побував у Женеві, де, за деякими даними, зустрічався з В. І. Леніним і одержав адреси та явки для зустрічі з болгарськими «тіснями». За їх допомогою в Софії були одержані креслення та зразки бомб, доставлені в Росію. Л. Б. Красін, котрий мав технічну освіту, вніс у конструкцію бомб деякі удосконалення, їх почали виготовляти у підпільних майстернях РСДРП на території Росії.

Виробництво «македонок» вимагало хороших запалів та бікфордського шнура. Тому на кінець 1905 р. у Болгарію направляється один із організаторів і активний член Бойової технічної групи Н. Е. Буренін [13, с. 65]. У Софії він зустрівся з інженером Н. Тюфекчиевим, тісно зв'язаним з ЦК РСДРП, активним діячем македонського національно-визвольного руху. Тюфекчиев сприяв закупівлі кількох тисяч запалів гримучої ртуті та бікфордського шнура на потреби Бойової технічної групи. Внаслідок цього виробництво бомб-«македонок», названих ручною «артилерією» російського пролетаріату, стало поширюватися в Петербурзі, Москві, Ростові-на-Дону, Києві, Катеринославі, на Кавказі, на Уралі, в Фінляндії і Прибалтиці. «Македонка» стала надійною зброєю робітничих дружин і з успіхом застосовувалась у боях на Красній Пресні у Москві, в збройних повстаннях в Катеринославі, на Донбасі й Кавказі.

Після поразки грудневого збройного повстання революційна підготовка до збройної боротьби проти російського самодержавства не затухає. Готуючись до нового рішучого бою з царизмом, більшовики закликали до дальшої активізації партизанської боротьби. В. І. Ленін вважав партизанські дії неминучою і необхідною формою збройної боротьби за обставин, коли ворог узяв тимчасово верх у відкритій сутичці. У серпні 1906 р. В. І. Ленін писав, що «винищувальна і нещадна партизанська боротьба з насильниками уряду є, на нашу думку, своєчасною і доцільною» [4, с. 343]. Особливо широкого розмаху набрали дії «червоних сотень» під керівництвом більшовиків на Кавказі.

Ще у грудні 1905 р. бойові більшовицькі дружини експропріювали 210 тис. крб., які вирішено було використати на закупівлю зброї для повсталих закавказьких робітників і селян. З цією метою ЦК РСДРП створив спеціальну комісію під керівництвом М. М. Литвинова. Було вирішено закупити зброю у країнах Західної Європи, зібрати її у Варні, а потім спеціальним транспортом перевезти на Кавказ. У зв'язку з цим у листопаді 1906 р. до Варни приїхали М. М. Литвинов, С. А. Тер-Петросян (Камо) і шість колишніх матросів броненосця «Потьомкін» [25, ф. 102, ДП-00, оп. 237, од. зб. 85, арк. 23]. З метою транспортування зброї з Варни до узбережжя Кавказу була куплена невелика парова яхта «Зора». На початку грудня на «Зору» навантажили 2000 гвинтівок, 650 тис. патронів, і вранці 9 грудня 1906 р. яхта вийшла з Варни [25, там же, арк. 24]. До складу екіпажу яхти ввійшли колишні матроси-потьомкінці на чолі з А. С. Каютенком, болгарським «тісняком» Славою Христовим та ін. Керував експедицією С. А. Тер-Петросян (Камо). За складеним планом передбачалося підійти до кавказького берега і вивантажити зброю за допомогою кавказьких більшовиків. Але шторм, що розігрався на той час, не дав змоги здійснити операцію. Вранці 12 грудня яхту прибило до берегів Румунії, вона сіла на мілину, і всю зброю конфіскували румунські власті [25,

там же]. Організація транспорту зброї на яхті «Зора» була не єдиною справою М. М. Литвинова у Болгарії в кінці 1906 р. У грудні він придбав у Софії 500 бомб, 200 запалів, велику кількість вибухових речовин та ін. [25, там же, арк. 30]. У цей час до Софії вдруге приїздив член Бойової технічної групи Н. Е. Буренін, котрий займався закупівлею великої партії зброї [13, с. 83].

Протягом усього 1906 р. у Варні діяла досить сильна і організована більшовицька емігрантська група. Велику роботу проводив у Варні один із організаторів збройного повстання у Казані більшовик В. Тесленко, учасник грудневого збройного повстання у Москві А. Галін та ін. [14, с. 71, 80]. До організації бойових транспортів залучалися й інші емігрантські більшовицькі групи у чорноморських та придунайських містах Болгарії.

Робота варненської групи щодо організації транспортів зі зброєю проводилася у таких напрямках. По-перше, надзвичайно важливим було створення у Варні складів зі зброєю, яка поступала із Західної Європи та інших міст Болгарії. По-друге, варненська група встановила необхідні зв'язки з південними портами Росії — Одесою, Ніколаєвом, Херсоном, Ростовом-на-Дону, Новоросійськом, Батумом. Туди і прямували транспорти. Зв'язки з Приазов'ям підтримувались при сприятливих умовах вугільних пароплавів, що здійснювали рейси в Європу, а з чорноморськими портами — за допомогою команд російських суден Чорноморсько-Дунайської лінії.

Емігранти-більшовики у Варні приділяли велику увагу пропагандистсько-агітаційній роботі з командами суден російського торговельного флоту. У Варненському клубі БРСДП (т. с.) більшовики улаштували регулярні зустрічі з представниками суднових команд, розповсюджували соціал-демократичні видання [24, ф. 72, оп. 2, од. зб. 596, арк. 17]. При сприятливих умовах російського торговельного флоту невеликі партії зброї перевозились у Росію, де її передавали представникам міських більшовицьких комітетів.

Велике значення надавалося і роботі з військовими моряками Чорноморського флоту, кораблі якого періодично заходили до Варненського порту. Користуючись революційним настроєм моряків-чорноморців, більшовики і на військових кораблях переправляли невеликі партії зброї, боеприпасів, вибухівки тощо [16, с. 469].

Обмежені джерела, що збереглися, не дають змоги назвати точну кількість зброї і боеприпасів, відправлених більшовиками з Болгарії та через її територію в роки революції. Перевозка зброї робилася в умовах суворої конспірації, часто за допомогою посередників або підставних осіб. Про те, наскільки енергійно велася робота по організації транспортів зброї з Болгарії, можна судити по таких фактах. У січні 1906 р. в Миколаївському морському порту поліція захопила 72 пуди рушнично-

го пороху і 4 пуди револьверних патронів, на одній із залізничних станцій близько Одеси — 700 револьверів та ін. [19, с. 15].

Можна вважати, що поліції вдалося затримати тільки незначну частину зброї і боеприпасів, а решта була доставлена за призначенням. Так, за дорученням ЦК РСДРП болгарський соціаліст Б. Стоманяков у лютому — березні 1906 р. замовив у Бельгії 60 тис. гвинтівок для закавказьких бойових дружин. Переважна частина цієї зброї була зосереджена у Варні [9, с. 67]. При загибелі яхти «Зора» загинуло лише 2 тис. гвинтівок. Про долю іншої частини цієї зброї даних немає, але можна припустити, що більшовики за допомогою «тісняків» зуміли переправити її в революційну Росію.

Таким чином, болгарський шлях більшовицьких транспортів зі зброєю відіграв значну роль у справі військово-технічної підготовки збройного повстання в Росії у роки першої революції. За допомогою болгарських «тісняків», робота яких була високо оцінена IV з'їздом РСДРП [8, с. 53], вдалося налагодити переправу зброї в Росію. Її з успіхом використовували в боях з самодержавством робітничі дружини Москви, Катеринослава, Харкова й Ростова-на-Дону, Прибалтики й Донбасу, Уралу й Закавказзя. У спільній боротьбі міцніли і поширювалися братерські зв'язки між російськими більшовиками та болгарськими «тісняками», нагромаджувався досвід і благотворні традиції співробітництва; посилювався вплив ленінських ідей на «тісних» соціалістів. Співробітництво двох братніх партій в роки першої російської революції стало цінним внеском в знаменні традиції братерської дружби радянських і болгарських комуністів, яка, за словами Л. І. Брежнєва, «була, є і буде міцною ланкою спільного фронту соціалістичних країн, спільного фронту революційних сил» [11, с. 313].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Початок революції в Росії.— Повне зібр. тв., т. 9, с. 190—193.
 2. Ленін В. І. Третій з'їзд.— Повне зібр. тв., т. 10, с. 202—208.
 3. Ленін В. І. Від оборони до нападу.— Повне зібр. тв., т. 11, с. 254—256.
 4. Ленін В. І. До подій дня.— Повне зібр. тв., т. 13, с. 342—344.
 5. Ленін В. І. Л. Ю. Гальперіну.— Повне зібр. тв., т. 46, с. 116.
 6. Ленінський збірник. V. М.—Л., 1926.
 7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1. М., 1970.
 8. IV (Объединительный) съезд РСДРП. Апрель (апрель — май) 1906 г. Протоколы. М., Госполитиздат, 1959. 713 с.
 9. 1905 год.— Боевая группа при ЦК РСДРП(б). Сб. документов. М.—Л. Госиздат, 1925. 680 с.
 10. Бонч-Бруевич В. Д. Избранные соч., т. 2. М., Изд-во Акад. наук СССР, 1969. 543 с.
 11. Брежнев Л. І. Промова на X з'їзді Болгарської комуністичної партії.— Ленінським курсом, т. 3, К., Політвидав України, 1972, 311—318 с.
2. 4-2900

12. Большевики во главе первой русской революции 1905—1907 гг. Сб. статей. М., Акад. обществ. наук при ЦК КПСС, 1956. 567 с.
13. Буренин Н. Е. Памятные годы. Воспоминания. Л., Лениздат, 1961. 200 с.
14. Варненската окръжна организация на БКП. 1893—1944. Исторически очерк. София, Изд-во БКП. 1965. 430 с.
15. Военные организации российского пролетариата и опыт его вооруженной борьбы. 1903—1917. М., «Наука», 1974. 418 с.
16. На йда С. Ф. Революционное движение в царском флоте. М.—Л. Изд-во Акад. наук СССР, 1948. 608 с.
17. Первая боевая организация большевиков в 1905—1907 гг. Статьи и воспоминания. М., «Старый большевик», 1934. 305 с.
18. Переписка Азефа с Ратаевым в 1903—1905 гг.—«Былое», 1917, № 1, 205—220.
19. Розеноер С. Нелегальный транспорт. М., Изд. Всесоюзного об-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1932. 103 с.
20. Рубцов Г. О. Військово-бойова робота більшовиків України в 1905—1907 рр. К., Держполітвидав УРСР, 1958. 159 с.
21. Сидельский Р. И., Грушин В. Т. Военная и боевая работа большевиков в период первой русской революции. М., Воениздат, 1952. 172 с.
22. Тюсин Ф. С. Военная деятельность большевиков в революции 1905—1907 гг. М., Воениздат, 1956. 80 с.
23. Шаумян Л. С. Камо. Жизнь и деятельность профессионального революционера С. А. Тер-Петросяна. М., Госполитиздат, 1959. 304 с.
24. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
25. Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР.

Б. І. ОСТАПЕНКО

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ГАЗЕТИ «ПРОЛЕТАРИЙ» ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ ТРУДЯЩИХ В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Інтернаціональне виховання трудящих завжди посідало помітне місце в діяльності Комуністичної партії — партії лєнінців-інтернаціоналістів. Багато уваги цій важливій ділянці ідеологічної роботи більшовики приділяли в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Імперіалістичний Тимчасовий уряд, лише на словах проголосивши скасування віросповідних та національних обмежень, на ділі продовжував стару великодержавну політику. Це викликало швидке зростання після Лютневої революції національно-визвольного руху пригноблених народів Росії. Більшовики очолюють його, прагнучи злити в єдиному революційному потоці боротьбу трудящих проти національного гноблення з боротьбою за повне соціальне визволення. Інтернаціональне виховання має стає невід'ємною частиною діяльності лєнінської партії по створенню політичної армії пролетарської революції.

Для харківських більшовиків робота по інтернаціональному вихованню ускладнювалась досить строкатим на той час націо-

нальним складом населення Харківщини. Крім корінного населення — українців та росіян, тут у роки першої світової війни оселилося чимало евакуйованих з Польщі, Литви, Латвії. Тому більшовикам Харкова у боротьбі за маси довелося зіткнутися не лише з меншовиками та есерами, а й з українськими, польськими, латвійськими, латиськими, єврейськими буржуазними й дрібнобуржуазними націоналістами.

Велику допомогу в цій боротьбі Харківській організації РСДРП(б) подавала газета «Пролетарий»¹. На її сторінках публікувалися матеріали, що роз'яснювали ленінську національну політику більшовицької партії, викривали підступні дії націоналістів, сприяли зміцненню дружби українського народу з усіма народами Росії.

Проте діяльність «Пролетария» в цьому важливому напрямку ідеологічної роботи досі спеціально не досліджувалася. Щоправда, цього питання торкаються в своїх працях такі дослідники більшовицької преси України 1917 р., як В. П. Будников [7], М. Ф. Дмитрієнко [8], Г. Н. Карнаух [10], В. Ф. Солдатенко [11]. Але оскільки вони діяльність більшовицької преси України розглядають в цілому, окремі аспекти інтернаціонального виховання трудящих залишаються поза увагою і матеріали «Пролетария» використовуються лише як ілюстрації. Між тим, це викликає певний інтерес для самостійного розгляду. По-перше, треба мати на увазі, що «Пролетарий», хоч і був органом Харківського міськкому РСДРП (б), розповсюджувався далеко за межами міста і навіть губернії і охоплював своїм ідейним впливом значну частину трудящих України. По-друге, з усіх більшовицьких газет, що виходили на Україні в 1917 р., «Пролетарий» приділяв питанням інтернаціонального виховання найбільшу увагу. Так, якщо луганська більшовицька газета «Донецкий пролетарий» опублікувала лише 2 матеріали з цього питання, київський «Голос соціал-демократа» — 6, катеринославська «Звезда» — 12 [8, с. 124], то на сторінках «Пролетария» було надруковано понад 30 таких матеріалів.

Звичайно, для Харківщини, як частини України, одним із злободенних було українське питання, тобто питання про повне національне визволення українського народу. Політика репресій, що її проводив Тимчасовий уряд проти учасників національно-визвольного руху, об'єктивно сприяла діяльності буржуазно-націоналістичних організацій та створеної ними Центральної ради. Прикриваючись демагогічними гаслами боротьби за «національну свободу», українські націоналісти намагалися відвернути робітників і селян України від класової боротьби, від

¹ Газета «Пролетарий», орган Харківського комітету РСДРП(б), видавалася в березні — вересні 1917 р., вийшло 135 номерів.

розв'язання спільних для трудящих всіх національностей Росії соціальних питань. Що ж до програми Центральної ради з національного питання, то вона не сягала далі вимоги автономії України. Та навіть така скромна вимога була відхилена Тимчасовим урядом.

Позицію Тимчасового уряду щодо українського питання повністю підтримували харківські угодовці. Слідом за буржуазними партіями вони включилися в шалену кампанію проти національно-визвольного руху на Україні. В ряді статей меншовицької газети «Социал-демократ», таких, як «Національний егоїзм» [13, 1917, 9 черв.], «Ще про український сепаратизм» [13, 1917, 27 черв.], есерівської «Земли и воли» — «Революція і українці» [14, 1917, 8 черв.] та ін., угодовці намагалися виправдати шовіністичну політику Тимчасового уряду. Вони звинувачували прихильників самовизначення України в «передчасності» постановки цього питання, в «національному егоїзмі», який нібито посилює розруху в країні, і закликали застосувати до учасників національно-визвольного руху найжорстокіші репресії.

З усіх політичних партій Росії лише партія більшовиків виступила рішучим і до кінця послідовним захисником національних інтересів українського народу, відстоюючи його право на повне національне самовизначення. Велике значення для правильного розуміння шляхів розв'язання українського питання мали статті В. І. Леніна, присвячені Україні. Вони публікувалися на сторінках «Пролетария», завдяки чому з ленінськими думками ознайомилися широкі кола читачів газети — робітники, солдати, селяни. Так, 20 червня «Пролетарий» вміщує статтю В. І. Леніна «Україна», 22 червня — «Україна і поразка правлячих партій Росії». У них викривалась великодержавна політика правлячих партій (кадетів, меншовиків, есерів) та Тимчасового уряду щодо прагнень пригноблених народів Росії до національної свободи. На прикладі негативного ставлення до вимоги надати Україні автономію В. І. Ленін показав поразку цих партій, крах політики Тимчасового уряду «в загальнодержавному масштабі і в одному з найбільших питань». «Відмовлення в цих найскромніших і найзаконніших вимогах з боку Тимчасового уряду, — писав Володимир Ілліч, — було нечуваною безсоромністю, дикою зухвалістю контрреволюціонерів, справжнім проявом політики великоруського «держиморди»...» [4, с. 343].

Жоден демократ, уже не кажучи про соціаліста, підкреслював В. І. Ленін, не може заперечувати права України на вільне відокремлення. Тільки незаперечне визнання цього права дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросів [3, с. 333].

27 червня «Пролетарий» вміщує статтю В. І. Леніна «Куди привели революцію есери і меншовики?», в якій тавруються ганьбою угодовці, що вручили долю народу контрреволюційній

буржуазії і відійшли від революції в усіх основних питаннях, в тому числі «і в питанні національному (оборона кадетського антидемократизму щодо України і Фінляндії)» [5, с. 363].

На сторінках «Пролетария» друкувалися й інші матеріали з українського питання. Так, в замітці «Українське питання», надрукованій на початку липня, йшлося про приїзд до Києва Керенського, Церетелі та Терещенка, які сповістили, що питання про надання Україні автономії Тимчасовий уряд відклав до Установчих зборів [12, 1917, 4 лип.]. Через кілька днів газета ознайомила своїх читачів з II Універсалом Центральної ради [12, 1917, 7 лип.], котрий свідчив про повну капітуляцію українських націоналістів перед російською імперіалістичною буржуазією. Відмовившись від боротьби за негайне розв'язання питання про автономію України, Центральна рада стала на шлях зради національних інтересів українського народу, на шлях змови з його найлютішим ворогом — Тимчасовим урядом.

В липні «Пролетарий» вмістив статтю «Про український рух», в якій з класових позицій спростовувалося звинувачення трудящих України в сепаратистських тенденціях: «Український робітник так само, як і російський, зацікавлений в успіхові російської революції». «...Для того, щоб національний рух робітничих мас пустити по інтернаціональному шляху, — роз'яснювала стаття, — необхідно на ділі признати й забезпечити кожному народові право на самовизначення» [12, 1917, 6 лип.]. Ця думка прямо витікала з § 9 партійної програми у новій ленінській редакції, з якою «Пролетарий» познайомив своїх читачів у «Матеріалах до перегляду партійної програми». «Республіка російського народу, — наголошувалося в цьому ленінському документі, — повинна привертати до себе інші народи або народності не насильством, а виключно добровільною угодою на утворення спільної держави. Єдність і братерський союз робітників усіх країн не миряться ні з прямим, ні з непрямим насильством над іншими народностями» [2, с. 140].

Такі матеріали не могли не викликати у читачів газети почуття ненависті як до шовіністичного Тимчасового уряду, так і до націоналістичної Центральної ради, які — кожен по-своєму — нехтували національними інтересами українського народу. В той же час, завдяки таким матеріалам, трудящі українці проїмалися довір'ям до російського пролетаріату та його ленінської партії, що були справжніми, не на словах, а на ділі, захисниками їхніх національних інтересів.

Революційний шлях розв'язання національного питання «Пролетарий» пов'язував з питанням про владу. «...Питання про національний гніт, — зазначалося в редакційній статті «Контрреволюція і народи Росії», — це питання про владу. ...Передати владу в руки пролетаріату і революційних селян — це, власне, і значить домогтися повного звільнення від національного гніту» [12, 1917, 20 серп.].

Серед матеріалів «Пролетария» значне місце займали повідомлення про національно-визвольний рух і революційні події в різних національних районах Росії. Вже в одному з перших номерів газети друкується звернення ЦК фінської соціал-демократичної партії і ЦК профспілок Фінляндії «До підтримки соціал-демократичної організаційної роботи в Росії». Звернення, пройняте духом пролетарського інтернаціоналізму, закликало трудящих Фінляндії до підтримки революційного руху в Росії, до єднання з російськими робітниками. «Це наш прямий обов'язок, — наголошувалося у зверненні, — як членів сім'ї інтернаціонального пролетаріату, а тим більше тому, що всі перемоги російського пролетаріату разом з тим і наші перемоги» [12, 1917, 29 берез.]. Саме про цю залежність долі різних народів Росії від революційних завоювань російських робітників і селян добре сказав В. І. Ленін в статті «Фінляндія і Росія», яка також була надрукована «Пролетарием». Закликаючи трудящих не підтримувати анексіоністської політики російських капіталістів щодо Фінляндії, Курляндії, України тощо, Володимир Ілліч писав: «Чим вільніша буде Росія, чим рішучіше визнає наша республіка свободу відокремлення невеликоруських націй, тим сильніше *потягнуться* до союзу з нами інші нації...» [1, с. 7].

На початку серпня «Пролетарий» вміщує ще одну статтю — «Революція жива», в якій гнівно засуджувався розпуск Тимчасовим урядом Фінляндського сейму. В цьому шовіністичному акті автор вбачав ще одну спробу контрреволюції задусити революційний рух в країні. З задоволенням відмічаючи, що фінський народ продовжує боротьбу за незалежність, газета висловлювала впевненість в його перемозі [12, 1917, 3 серп.].

Звернення «До виборів у Литовський сейм», звіт про роботу 5 конгресу соціал-демократії Латиського краю, замітка «Татари про війну» та ін. [12, 1917, 21 трав., 27 лип.] розповідали про боротьбу різних народів Росії за національну незалежність, проти війни, проти власної буржуазії тощо. Такі матеріали, показуючи читачам «Пролетария» єдність інтересів трудящих різних національностей, безсумнівно сприяли вихованню їх в дусі пролетарського інтернаціоналізму.

В ряді публікацій газета рішуче викриває спроби націоналістів розколоти робітничий рух. Так, наприклад, стаття Т. Гневича «Єдносьць робітніча», про вибори до міських дум, засуджувала діяльність організації «Єднання польських соціал-демократів», що проводила націонал-опортуністичну політику. Націоналісти, писав автор, намагаються організувати пролетаріат за національними групами і тим самим паралізувати єдину революційну тактику пролетаріату. Стаття закликала свідомих польських робітників порвати з націоналістами і вступити до партії революційного пролетаріату — РСДРП(б) [12, 1917, 18

лип.]. Стаття члена польської соціал-демократичної групи при Харківській більшовицькій організації Рожнецького «Польські орли» викривала націоналістичну діяльність ППС, що закликала польських робітників до угоди з буржуазією. Стаття також закликала робітників вступати до партії більшовиків [12, 1917, 13 серп.].

У листі до редакції «Пролетария» група солдатів-євреїв розповідала про випадки антисемітизму в частинах Харківського гарнізону. Це, як слушно зауважували автори листа, веде «до руйнування основ солідарності в російській армії». Цілком поділяючи цю точку зору, редакція газети в той же час у примітці до листа рішуче засуджувала існуючі в військових частинах різні націоналістичні групи, в тому числі і сіоністські. Наявність таких груп, підкреслювала редакція, також призводить «до руйнування основ солідарності трудящих класів» [12, 1917, 24 трав.].

Вихованню трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму в значній мірі сприяло висвітлення «Пролетарием» революційних подій, особливо антивоєнного руху, за рубежом. Особливу увагу привертають матеріали, в яких газета прищеплює своїм читачам правильне ставлення до трудящих Німеччини та Австро-Угорщини. То було складне питання. Адже не всі трудящі Росії одразу зрозуміли істотну різницю між австро-німецькою буржуазією, що разом з імперіалістами усіх воюючих країн затіяла братовбивчу війну, і робітниками й селянами Німеччини та Австро-Угорщини, яких погнали на війну силоміць. Допомогти трудящим зрозуміти цю різницю значило певною мірою допомогти їм розібратись і в загарбницькій зовнішній політиці Тимчасового уряду (та подолати настрої «революційного обонства»), і в зрадницькій поведінці угодовців, що цю політику підтримували, і, зрештою, уяснити прийнятний для народів усіх воюючих країн революційний вихід з імперіалістичної війни.

З перших же своїх номерів «Пролетарий» займає в цьому питанні єдино правильну — класову, інтернаціоналістську позицію. Вже в другому номері газети на першій сторінці було вміщено аншлаг: «Редакція вітає тих німецьких робітників, які намагаються підняти прапор революції в себе на батьківщині, в ім'я повалення пруського деспотизму і припинення війни». В тому ж номері було опубліковано рішення перших легальних зборів харківських більшовиків, в якому, зокрема, зазначалося: «Німецький робітник не ворог, а брат, що по волі буржуазії несе тягар і страхіття війни разом з іншими робітниками воюючих націй» [12, 1917, 14 берез.]. У наступному номері давався новий аншлаг: «Привіт, товариші! Ура!» Таке привітання, — пояснює газета, — було одержано Петроградською Радою... з місцевості поблизу Берліна. Німецькі товариші вже зна-

ють про російську революцію. Певно, Вільгельма спіткає доля Миколи» [12, 1917, 16 берез.].

Велике виховне значення мали виступи на сторінках «Пролетарія» австро-німецьких військовополонених. Працюючи на підприємствах Харкова й Донбасу, вони брали участь у революційних виступах трудящих. Це відзначалося на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б). «...Існували організації військовополонених німців і австрійців,—говорив в своєму виступі на конференції делегат від Донбасу,—тепер вони об'єдналися і увійшли до РСДРП, навіть хочуть бути пропагандистами і організовують не лише свої організації військовополонених, а й наші російські» [6, с. 160]. «Пролетарий» повідомляв, що військовополонені брали участь у зборі коштів на користь більшовицької партії та її преси ([12, 1917, 28 трав.]).

У квітні газета харківських більшовиків опублікувала «Звернення до військовополонених м. Харкова та навколишнього району». Автор «Звернення», полонений австрійський соціал-демократ Іоган Іегер, гнівно засуджуючи братовбивчу війну, роз'яснював, що питання війни і миру — це кровна справа самих народів, на яких війна лягла важким тягарем. Від імені військовополонених він вимагав негайного укладення справедливого миру [12, 1917, 15 квіт.]. У липні той же автор виступив на сторінках «Пролетарія» з великою статтею «Голос військовополоненого». В ній на прикладах героїчних революційних традицій народів Росії та Угорщини доводилася спільність їхніх інтересів у боротьбі проти пригноблювачів [12, 1917, 19 лип.].

Значну увагу приділяє газета братанню на фронті. Цій темі присвячені такі публікації, як «Братання», «Братання на фронті», «Фактичне перемир'я», «Братання на французькому фронті» та ін. Публікації розповідали про негативне ставлення австро-німецьких солдатів до війни, про їхній інтерес до російської революції. Разом з тим у багатьох публікаціях викривались загарбницькі плани урядів та буржуазії Німеччини і Росії («Генерали проти братання», «Зрадники», «Готтентоти про братання»).

Про анексіоністську політику буржуазії усіх воюючих країн, про переслідування інтернаціоналістів в обох ворожих імперіалістичних таборах йшлося в таких публікаціях, як «Англійський народ і війна до кінця», «Албанію самовизначили», «Керенський про Албанію», «Ще одне звільнення», «Контрреволюція і «союзні імперіалісти», «Імперіалісти всіх країн, єднайтесь!».

Питання піднесення революційного руху, антивоєнні виступи трудящих зарубіжних країн, вплив на них російської революції висвітлювалися в статтях «Листи з Німеччини», «Що діється в Німеччині», «Привітання норвезької спілки соціалістичної молоді російським товаришам-робітникам», «Німецькі соціалісти про мир без анексій і контрибуцій», «Імперіалісти б'ють тривогу», «Вплив російської революції на політику шведських робіт-

ників», «Арешти соціалістів в Італії», «Рух за мир у Франції», «Третій Інтернаціонал» та ін. Такі матеріали породжували у читачів «Пролетарія» почуття спільності долі з трудящими інших країн, підводили їх до розуміння єдності прагнень трудящих різних націй.

Значна робота, що її проводили харківські більшовики за допомогою газети «Пролетарий» по роз'ясненню ленінської національної політики, по інтернаціональному вихованню трудящих, давала свої позитивні наслідки. Про це свідчать численні резолюції, листи до редакції, які друкувалися на сторінках газети. Так, в багатьох резолюціях засуджувалась великодержавна політика Тимчасового уряду щодо народів національних окраїн Росії. Наприклад, у травні третисячний мітинг робітників Горлівки заявив протест проти пригнічення російським урядом Фінляндії [12, 1917, 28 трав.]. Звертає на себе увагу те, що резолюція була прийнята після публікації в «Пролетарії» ленінської статті «Фінляндія і Росія».

Цікавий випадок, що показує вплив газети на ставлення селян до українських націоналістів, наводить активний учасник революційних подій на Харківщині І. Жолдак. На селянських зборах, що відбулися наприкінці червня 1917 р. в с. Михайлівці Лебединського повіту, українські націоналісти намагалися відвернути селян від обговорення корінних питань революції, обмежившись лише національним питанням. Присутній на зборах більшовик зачитав з «Пролетарія» ленінську статтю «Україна», що зразу повернуло симпатії учасників зборів до більшовицької партії [9, с. 74—75].

У багатьох резолюціях трудящі протестували проти переслідувань урядами різних країн видатних інтернаціоналістів. Так, після публікації в «Пролетарії» статті «Лібкнехт — Ленін» [12, 1917, 7 трав.] відбувся ряд мітингів протесту проти ув'язнення К. Лібкнехта і репресій щодо інших інтернаціоналістів. На одному з мітингів виступив схвально зустрінутий присутніми полонений австрієць. Учасники мітингу послали привітання «робітникам-інтернаціоналістам усіх країн і, перш за все, робітникам-інтернаціоналістам Австрії і Німеччини» [12, 1917, 31 трав.]. В зв'язку з цим доречно буде навести ще один факт, що свідчить про інтернаціоналістські переконання свідомих харківських робітників. До редакції газети надійшов лист, автор якого з обуренням розповідав про те, як завком заводу ВЕК відмовив робітникам-німцям у придбанні червоного прапора з написом «Пролетарі усіх країн, єднайтесь!» німецькою мовою. Для робітників, пише робкор, «не має значення, якою мовою буде написано, а важливо, що буде написано» [12, 1917, 17 трав.].

Такі документи свідчать, що пропаганда «Пролетарием», як і іншими більшовицькими газетами, ленінської національної політики сприяла вихованню трудящих в душі пролетарського ін-

тернаціоналізму і, зрештою, згуртуванню всіх революційних сил країни напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Фінляндія і Росія.— Повне збір. тв., т. 32, с. 4—7.
2. Ленін В. І. Матеріали по перегляду партійної програми.— Повне збір. тв., т. 32, с. 133—158.
3. Ленін В. І. Україна.— Повне збір. тв., т. 32, с. 333—334.
4. Ленін В. І. Україна і поразка правлячих партій Росії.— Повне збір. тв., т. 32, с. 342—344.
5. Ленін В. І. Куди привели революцію есери і меншовики? — Повне збір. тв., т. 32, с. 362—364.
6. Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (больше-виков), апрель 1917. Протоколы. М., 1958. 423 с.
7. Будников В. П. Большевистская печать и Великий Октябрь на Украине. Х., 1958. 175 с.
8. Дмитрієнко М. Ф. Більшовицька преса України 1917—1918 рр. як історичне джерело. К., «Наук. думка», 1967. 175 с.
9. Жолдак И. А. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1917 г.— «Ученые записки 1-го Моск. гос. ин-та иностранных языков», т. XVII, 1957. 175 с.
10. Карнаух Г. П. По пути газеты «Правда». Львов, Изд-во Львовского ун-та, 1963. 166 с.
11. Солдатенко В. Ф. Більшовицька преса України в боротьбі за інтернаціональне згуртування трудящих в період підготовки і проведення Жовтневої революції.— «Наукові праці з історії КПРС». Міжвідомч. зб., вип. 65, К., 1973. 163 с.
12. Газ. «Пролетарій», орган Харківського комітету РСДРП(б).
13. Газ. «Социал-демократ», орган Харківського Організаційного комітету меншовиків.
14. Газ. «Земля и воля», орган Харківського комітету есерів.

Е. П. РИБОЛОВЛЄВА

ВІДОБРАЖЕННЯ В МЕМУАРИСТИЦІ БОРОТЬБИ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ І РОЗВИТОК ФАБЗАВКОМІВ І ПРОФСПІЛОК, ЗА РОБІТНИЧИЙ КОНТРОЛЬ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вивчення історії робітничого класу України в період підготовки і проведення соціалістичної революції почалося вже з перших років Радянської влади. Значне місце висвітленню історії окремих загонів робітничого класу відводилось на сторінках журналів «Пролетарская революция», «Летопись революции», «Красный архив», «Архив Советской Украины» та ін. Однак найактивніше вивчення цього питання пов'язане з періодом підготовки до 40-річчя і 50-річчя Жовтневої революції. Вийшов ряд фундаментальних праць і монографій, що було вагомим внеском у вивчення проблеми в цілому [2; 3].

Аналіз даної літератури показує різний підхід дослідників до використання історичних джерел, в тому числі мемуарів більшовиків. Якщо спочатку (20—30 рр.) більшовицька мемуа-

ристика нерідко беззастережно приймалась як один з рівноцінних історичних джерел, потім (40—50 рр.) зовсім була забутою, то в 50-х рр. почала вводиться в науковий обіг рядом дослідників як цінне історичне джерело. Обов'язковим елементом дослідницьких праць, що вийшли за останні роки, є включення спогадів більшовиків для більш повного відтворення участі робітників України в революційних подіях 1917 р.

Необхідність розширення кола історичних джерел висуває завдання спеціального дослідження ролі мемуаристики у вивченні робітничого руху на Україні в період підготовки соціалістичної революції. В даній статті робиться спроба на основі спогадів учасників революційних подій показати роль партійних організацій України у створенні і зміцненні фабзавкомів і профспілок, більшовицьке керівництво боротьбою пролетаріату за робітничий контроль.

Велика увага у спогадах більшовиків, котрі працювали безпосередньо у великих промислових і адміністративних центрах України, відводиться характеристиці небаченого політичного піднесення в середовищі робітничого класу у зв'язку з поваленням самодержавства в Росії. В мемуарній літературі йдеться про те, як пролетаріат Києва, Харкова, Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Донбасу, виражаючи свою солідарність з революційними робітниками Петрограда і Москви, вийшов на вулиці і взяв участь в багатолюдних політичних мітингах і демонстраціях. Мемуаристи не обмежуються зазначенням часу й місця виступів робітників, як у відомих історичних джерелах, а показують пробудження робітничого класу в обстановці розпочатої боротьби різних партій за вплив на нього, докладно описують перші легальні мітинги і збори з участю пролетаріату, називають імена більшовиків, які активно включилися в агітаційну роботу на заводах і фабриках з перших днів революції. В цьому зв'язку особливий інтерес викликають спогади С. Буздалина, В. Папкова, І. Бунякіна (Харків), І. Кулика, Ю. Чайковського, О. Горбачова (Київ), С. Гопнер, І. Жуковського, Г. Петровського (Катеринослав), К. Ворошилова, А. Небивача, І. Цитовича (Луганськ) та ін.

Так, І. Бунякін і Сиротенко повідомляють про збори робітничого активу ВЕК, ХПЗ і залізничних майстерень Харкова, що відбулися одразу ж після одержання звістки про переворот у Петрограді. Більшовик Сиротенко, крім того, розповідає про демонстрацію пролетаріату міста 3 березня і виступ на завершуючому її мітингу щойно визволених політичних в'язнів [11, 1927, № 1, с. 7; 10, с. 84]. С. Сімкін свідчить про те, що харківський партійний комітет більшовиків прислухався до того, що відбувалося, і відпрацьовував форми боротьби за робітничі маси, оскільки боротьба за вплив на пролетаріат набирала загостреного характеру [10, с. 139, 157].

І. Кулик показує реакцію київських робітників на перші відкриті виступи більшовиків, відзначаючи, що з великих підприємств тільки «Арсенал» ішов за ними з перших днів революції [11, 1927, № 5—6, с. 19]. Ю. Чайковський докладно розповідає про дії арсенальського пролетаріату в кінці лютого — на початку березня і гостру дискусію, що розгорілася вже на перших легальних зборах робітників заводу між більшовиками і меншовиками з усіх основних тактичних питань революції [4, с. 92—93].

У спогадах І. Амосова і С. Гопнер відображено робітничий рух Катеринослава в момент перемоги Лютневої революції. При цьому І. Амосов розповідає про багатотисячний мітинг на Брянському заводі і першу відсіч угодовцям з боку робітників цього підприємства [4, с. 217; 11, 1927, № 3, с. 41—42; 8, с. 286].

Багато мемуаристів відзначають, що навіть у чисто пролетарських районах України основна маса робітників на початку революції стримано, а часом і вороже, зустрічала виступи більшовицьких ораторів, пояснюючи це несприятливими умовами діяльності більшовиків у роки війни і підпілля, а також змінами якісного складу робітничого класу, оскільки на фронт були відправлені найбільш революційні елементи [9, с. 76; 15, ф. 4074, оп. 1, спр. 27, арк. 4]. К. Ворошилов показує це на прикладі луганського пролетаріату. Завоювати довір'я робітників, на його думку, допомагали і самі меншовики: «Після промов цих ідейних зрадників робітничого класу було неважко домалювати картину того раю, який готувався пролетарям і селянам цими панамі, які розділили по-братньому владу з буржуазією» [5, с. 154—155]. І. Набивач у своїх мемуарах показує, як уже з перших мітингів пролетаріату більшовики Луганська, відстоюючи його інтереси, повели боротьбу як проти меншовиків, що закликали до «спокою», так і проти анархістів, котрі штовхали робітників на самосуд [9, с. 11—12].

Мовби акумулюючи в своїх спогадах точку зору активних учасників революційних подій на рудниках і шахтах Донбасу, П. Казимірчук наводить матеріал про політичне піднесення серед робітників Горлівсько-Щербинівського району в зв'язку з перемогою буржуазно-демократичної революції і невдачі більшовиків у перші дні боротьби за шахтарські маси [11, 1923, № 3, с. 41].

Разом з тим через усі мемуари проходить думка про готовність більшовицьких організацій очолити революційне піднесення пролетаріату, щоб, як писав В. І. Ленін у березні 1917 р., «доповнити *«чудеса пролетарського героїзму»*, які пролетаріат проявив учора в боротьбі з царизмом...» *«чудесами пролетарської організованості»* [1, с. 74] для дальшого розвитку рево-

люції. Спогади ветеранів партії свідчать про те, що боротьба більшовиків за робітничі маси в лютнево-березневі дні стала передумовою створення масових організацій пролетаріату України, процес якого проходив в основному у двох напрямках: створення профспілок і обрання фабрично-заводських комітетів на підприємствах. Мемуари дають досить конкретний історичний матеріал про участь місцевих партійних організацій у формуванні робітничих організацій і боротьбі за їх завоювання.

І. Кулик, О. Горбачов, Ю. Чайковський та ін. в різний час виступили зі спогадами про робітничий рух в такому великому адміністративному центрі України, як Київ. На їх думку, більшовикам Києва довелося докласти чималих зусиль для завоювання новостворених профспілок і фабзавкомів, оскільки спочатку в них було засилля меншовиків. Ю. Чайковський пояснює тимчасову популярність меншовиків на підприємствах тим, що «серед робітників ще жили демократичні ілюзії», вони ще надіялись на Тимчасовий уряд. Автор на прикладі «Арсеналу» показує початковий етап боротьби більшовиків за робітничі організації шляхом створення своїх фракцій в профспілках і фабзавкомах, називаючи при цьому строки обрання завкому, його склад, а також час організації більшовицької фракції і за її ініціативою — комісії при заводському комітеті. Цікавим є той факт, що вже на початку революції дві самодіяльні організації робітників — фабзавкоми і профспілки — починали виступати у взаємозв'язку, причому фабзавкоми як первинні осередки професійних спілок [4, с. 94]. І. Кулик, визнаючи, що меншовики аж до травня 1917 р. практично володіли профрухом у Києві, показує значення більшовицьких фракцій у профспілках і називає завойовані більшовиками перші робітничі організації, у тім числі спілку кравців, пізніше — металістів, деревообробників, друкарів, шкіряників та ін. [11, 1924, № 1, с. 191—192]. О. Горбачов відображає діяльність більшовицьких фракцій у період створення Центрального бюро профспілок міста в квітні 1917 р. [4, с. 83].

Виступаючи зі спогадами через 10 років після революційних подій 1917 р., А. Марк характеризує початковий етап профруху в Миколаєві. Будучи щодо соціального складу населення «Червоним Пітером Півдня України», Миколаїв переживав події, властиві на початку революції більшості міст України. Водночас автор свідчить, що ще в другій половині травня «робітники потопали в ілюзіях класового миру, дрібнобуржуазного угодовства оборонства. Профспілки охоплювали незначну частину робітників» [11, 1927, № 5—6, с. 261]. М. Солтанов підтверджує це, докладно зупиняючись на ролі більшовиків у створенні спілки металістів у березні — квітні і Центрального бюро профспілок у травні 1917 р. [15, ф. 4074, оп. 1, спр. 93, арк. 1—2].

Із спогадів В. Ліпшиця ми дізнаємося про один з активних

загонів робітників Херсона — робітників заводу Гуревича і організацію профспілок, найбільшою з яких була профспілка торговельно-промислових службовців, з перших днів керована більшовиками [11, 1926, № 2, с. 109—110].

С. Май, А. Заславський і Борисов свідчать про створення в квітні 1917 р. перших профспілок у Житомирі, констатуючи, що часто через малочисельність більшовицького активу ініціатива в організаційних питаннях залишалася в руках дрібнобуржуазних партій. Борисов показує початок боротьби більшовиків за робітничі організації шляхом створення в них партійних груп і осередків [11, 1927, № 1, с. 47; 1924, № 3, с. 50]. Матеріал про активну участь більшовиків Єлисаветграда в організації фабзавкомів наводить С. Волкац [11, 1922, № 1, с. 185].

Більш чітка структура пролетарських організацій була властива великим підприємствам, зосередженим у Катеринославі, Харкові, на Донбасі, що відповідало ходу подій в усіх промислових центрах Росії. С. Гопнер та І. Амосов відображують це в своїх мемуарах, підкреслюючи, що з перших днів революції в Катеринославі почалося «піднесення робітників у бік організації своїх сил. На заводах обираються завкоми, створюються кооперативи, продовольчі, молодіжні організації», за ініціативою більшовиків розв'язується питання про створення спілки металістів [8, с. 286; 11, 1927, № 3, с. 55]. Докладніше пише про створення профспілок і фабзавкомів у Катеринославі І. Жуковський, котрий брав безпосередню участь у цій кампанії. За його словами, на час Лютневої революції в місті існувала тільки одна спілка, в якій хазяйнували члени єврейської соціалістичної партії. Більшовики виступили ініціаторами створення нових спілок, котрі, проте, виявилися в руках меншовиків. Автор пояснює це як впливом меншовицької Ради, так і недостатньою увагою більшовицького комітету до профспілкового руху в перший період революції [11, 1926, № 1, с. 35—40].

Початковий етап революції і в Харкові, на думку С. Буздалина, був «періодом організаційного будівництва пролетаріатом політичних, профспілкових, освітніх та ін. своїх організацій» [11, 1927, № 1, с. 20]. І. Бунякін, І. Котигорошко, А. Козаченко, Г. Завицький, В. Мірошніченко, С. Покко та ін. докладно розповідають про створення фабзавкомів на підприємствах Харкова, підкреслюючи швидкий ріст впливу більшовиків в цих організаціях на відміну від Ради робітничих депутатів, де чисельно переважали меншовики і есери [11, 1927, № 1, с. 8; 4, с. 210; 10, с. 87; 122, 139; 1928, № 4, с. 137].

Меншовики Луганська, як свідчить І. Ніколаєнко, незважаючи на чисельну перевагу в громадських організаціях весною 1917 р., були слабо зв'язані з робітниками, оскільки представляли дрібнобуржуазну інтелігенцію, «вся заводська маса йшла за більшовиками, за їх лозунгами». Проте автор визнає, що ос-

кільки сили робітничого активу відлучались для організації партії і Радянської влади, то «майже не лишалося часу на роботу по профспілковій лінії», внаслідок чого меншовики спочатку безперешкодно проникали в керівні органи робітничих організацій [11, 1927, № 3, с. 40; № 5—6, с. 190]. Як на його думку, так і на думку Ф. Вороніна, В. Афоніна, І. Шмирова, З. Ляпіна, О. Руденка, які виступали зі спогадами, вихід полягав у загостренні уваги партійного активу до діяльності пролетарських організацій і якнайшвидшому проведенні перевиборів правління спілок і завкомів. Автори розповідають про перевибори завкомів на паровозоремонтному, патронному заводах, у залізничних майстернях, особливо докладно зупиняючись на боротьбі більшовиків за посилення свого впливу на одному з великих підприємств Луганська — паровозоремонтному заводі [11, 1927, № 5—6, с. 190; 9, с. 39; 7, с. 79].

Спогади Ф. Перебийноса, С. Стрельбицького, П. Рекунова, С. Лебедева є одними з небагатьох свідчень про створення в травні 1917 р. на шахтах і рудниках Донбасу перших рудникових комітетів, спілок гірничих робітників, металістів, про боротьбу більшовиків проти спроб угодовців перетворити профспілки в аполітичні придатки адміністрації [9, с. 46, 65, 169; 11, 1927, № 5—6, с. 334]. Невелика кількість спогадів про становлення профспілок і рудкомів Донбасу пояснюється тим, що організація профспілок і рудкомів відбувалася у Донбасі повільно і закінчилась лише в другій половині 1917 р. Деякий час вимоги робітників розглядали і відстоювали Ради робітничих депутатів, тим самим виконуючи функції пролетарських організацій.

Характеристика новостворених профспілок і фабзавкомів як арени гострої боротьби різних політичних партій за вплив на робітничі маси, а також показ невтомної діяльності більшовиків по завоюванню робітничих організацій, яка привела до більшовизації ряду профспілок, — одна з особливостей спогадів учасників революційного руху на Україні в період двовладдя.

Не меншу наукову цінність мають мемуари учасників революції, що відобразили економічну боротьбу робітників України в період мирного розвитку революції, а також прагнення більшовиків підпорядкувати цю роботу класовим інтересам пролетаріату. Спогади свідчать про те, що робітничий клас України слідом за пролетарями Петрограда і Москви розгорнув активну боротьбу проти капіталістів, на захист інтересів яких твердо став Тимчасовий уряд, який не висунув «у своїй програмі жодного слова ні про 8-годинний робочий день та інші економічні поліпшення становища робітників» [1, с. 4]. При цьому більшість авторів акцентує увагу на новій формі робітничого руху — реалізації вимог явочним шляхом на таких основних напрямках боротьби, як запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці і побуту, здій-

снення перших спроб робітничого контролю над виробництвом. Повніше за інших зростаючу хвилю економічної боротьби і участь у ній профспілок і фабзавкомів показують активні учасники революційного руху в Харкові і на Донбасі: С. Буздалін, Г. Завицький, І. Ніколаєнко, Ф. Воронін, В. Афонін, Р. Терехов та ін. При цьому спогади Ф. Вороніна, В. Афоніна і Р. Терехова містять цінне свідчення про перші кроки більшовицьких заводських і рудникових комітетів по поширенню свого впливу на управління виробництвом, налагодженню безперерйного постачання підприємств паливом і сировиною [9, с. 44—45; 13, с. 61, 63—64; 4, с. 310—311].

Відомо, що в зв'язку з кінцем двовладдя VI з'їзд партії вибрав курс на збройне повстання проти буржуазного Тимчасового уряду. Організований пролетаріат ще ширше почав залучатися більшовиками до передових лав політичної армії соціалістичної революції.

Однак у мемуарній літературі робітничий рух у період підготовки збройного повстання на Україні відображено значно слабкіше, ніж робітничий рух у період двовладдя. Це пояснюється рядом причин і насамперед тим, що явочний характер багатьох заходів пролетаріату часто не підкріплювався якими-небудь документами, що робило єдиним першоджерелом мемуариста пам'ять з її властивостями викреслювати не тільки окремі хронологічні деталі, прізвиська учасників подій, а й більш важливі моменти. Через те, що більшість учасників робітничого руху приступила до написання мемуарів через кілька років, а то й десятиліть, — часовий фактор завдав певного збитку пам'яті, а отже, й спогадам. Слід урахувати і те, що більшовицькі організації, розгорнувши підготовку збройного повстання, головну увагу зосередили на організації збройних сил пролетаріату, а також на завоюванні найбільш масових організацій трудящих — Рад. В ряді районів України будівництво профспілок і фабзавкомів не було закінчене, а в окремих випадках вони продовжували своє існування поза полем зору більшовиків. Нарешті, на вибір форм діяльності більшовицьких організацій безпосередньо впливали події, зв'язані з липневими днями і корніловським заколотом.

Проте у спогадах організаторів і учасників робітничого руху ми знаходимо важливі ланки, що поповнюють ланцюг подій, відображених в інших історичних джерелах.

Більшовизація київських робітників, на думку Ю. Чайковського, була прискорена боротьбою проти корніловської змови. «Якщо раніше, — пише він, — угодовці могли збирати великі аудиторії слухачів у цехах, після корніловських днів їх зустрічали вигуками протесту» [4, с. 100, 103]. Автор показує процес більшовизації робітників на прикладі «Арсеналу», колектив якого в серпні — вересні 1917 р. активно виступив на підтримку

більшовицьких лозунгів [4, с. 101, 103]. Це саме підтверджує Д. Іткінц, відзначаючи, що корніловський заколот остаточно розвіяв ілюзії робітників, за більшовиками пішли майже всі київські фабрики і заводи [6, с. 96].

Підкреслюючи зростаючий вплив більшовиків Харкова в масі робітників, І. Котигорошко та І. Козаченко пишуть: «На мітингах з трибун стягали меншовиків... самі робітники» [11, 1928, № 4, с. 197].

В. Аверін називає всі основні політичні кампанії періоду підготовки соціалістичної революції, проведені більшовиками Катеринослава з участю робітників, і доходить висновку, що саме неослабна увага більшовиків до масово-політичної роботи дала можливість до вересня завоювати вплив серед робітників і солдатів, незважаючи на меншість більшовиків у Раді [11, 1927, № 5—6, с. 100—101]. Приблизно так же оцінює співвідношення класових сил в Миколаєві у липні-серпні В. Шицевалов, підкреслюючи, що поза угодовською Радою на заводах «Наваль», «Руссуд», Трубочному та ін. голосували за більшовиків, приймали резолюції за перехід влади до рук Рад [14, ф. 4074, оп. 1, спр. 119, арк. 98, 199].

Учасники робітничого руху на Україні в спогадах відображують значну роль районних і обласних конференцій профспілок і фабзавкомів, а також перевиборів керівних органів цих організацій в напрямку більшовизації робітничого класу. Краще про це пишуть Є. Бош, показуючи триумф більшовиків на І київській конференції фабзавкомів [12, с. 17]; С. Стрельбицький, повідомляючи про першу обласну конференцію спілки гірників, яка об'єднала майже 20 районних спілок Донбасу [11, 1927, № 5—6, с. 336]; І. Жуковський, розповідаючи про наполегливу боротьбу більшовиків Катеринослава за скликання конференції всіх завкомів і правлінь спілок, «чим відкрито було поставлене питання про завоювання профспілок» [11, 1926, № 1, с. 40].

Про перевибори правління однієї з провідних профспілок Катеринослава — спілки металістів — з метою посилення в ній більшовицького впливу розповідає І. Жуковський. При цьому він називає строки проведення загальних зборів членів спілки, кількісний і персональний склад нового правління, а також робить важливий висновок про те, що з моменту здійснення таких перевиборів «всі найважливіші виступи Катеринославського комітету підтримувалися революційними профспілками, насамперед — правлінням спілки металістів» [11, 1926, № 1, с. 40].

Останніми роками для більш глибокого вивчення історії більшовицьких організацій у період підготовки соціалістичної революції на Україні дослідники використовують більш ширше коло історичних джерел. Але досі ними не введені в науковий обіг спогади активних учасників революції, які свідчать про боротьбу більшовицьких організацій і їх опорних пунктів у робітничо-

му класі — фабзавкомів — за здійснення робітничого контролю над виробництвом. А тим часом мемуарна література показує, що висунута В. І. Леніним ще навесні 1917 р. ідея робітничого контролю твердо оволоділа робітничими масами напередодні соціалістичної революції, масовий робітничий контроль на практиці все частіше виходив за межі трудових суперечок між робітниками і капіталістами, проникаючи до сфери виробництва і побуту. Докладніше про це пишуть учасники революційних подій Харкова, Києва і Донбасу, де діяв передовий загін пролетаріату України — металісти і гірники. Певну цінність щодо цього являють спогади більшовиків, членів завкомів ВЕК і ПРЗ м. Харкова. Так, в колективній праці учасників подій у Петінському районі Харкова, а також у мемуарах Г. Завицького «На чолі колективу робітників» показується тісне переплетення боротьби за робітничий контроль із страйковим рухом, котрий з перервами тривав з липня по вересень 1917 р. і був спрямований проти спроб адміністрації зірвати процес виробництва. Автори наводять фактичний матеріал, який свідчить про революційну творчість робітників, керованих більшовиками, що впритул наблизила розв'язання завдань не тільки проведення робітничого контролю, але й здійснення робітничого управління. В їх спогадах ми знаходимо також імена перших управляючих провідних заводів Харкова [11, 1927, № 5—6, с. 216; 4, с. 213].

Ю. Чайковський та І. Кулик повідомляють про залучення профспілок Києва, в міру завоювання їх на бік більшовиків, до керівництва робітничим контролем. Ю. Чайковський, крім того, показує роль більшовицької фракції завкому заводу «Арсенал» у боротьбі за встановлення виборності заводської адміністрації і перші кроки робітничого управління виробництвом [11, 1924, № 1, с. 204; 4, с. 105].

Згідно з словами Г. Петровського, злісний саботаж промисловців Донбасу дедалі в більшій мірі завдавав шкоди процесу виробництва. «Це так було ясно кожному з робітників,— пише він,— що після неодноразових обговорень ми вимушені були прийти до висновку про необхідність націоналізації Донбасу і якнайшвидше, щоб руйнуючі тенденції саботажників не завдали непоправної шкоди» [11, 1922, №1, с. 62].

Більшовики К. Ворошилов, І. Шмиров, З. Ляпін, О. Руденко, Ф. Воронін, В. Афонін, котрі брали активну участь у боротьбі за робітничі маси Луганська, розповідають про налагодження робітничого контролю на великих заводах міста, наводять численні факти саботажу з боку заводчиків, які змусили більшовицьку Раду і фабзавкоми перейти від контролю до управління виробництвом в кінці 1917 р. [5, с. 156—157; 7, с. 73, 79—80; 9, с. 44—45]. Як згадує К. Ворошилов, подібні заходи сприяли «утриманню заводів на певному рівні продуктивності праці..., справи йшли не гірше, а набагато краще, ніж раніше, незважа-

ючи на саботаж, на якому не раз ловили вищий персонал заводської адміністрації» [5, 157].

Про зростаючий рух за розвиток робітничого контролю вишир і вглиб свідчать спогади більшовиків Донбасу, що ввійшли до ювілейних збірників спогадів. Автори докладно розповідають про різноманітні форми масового робітничого контролю, впровадженого на шахтах і рудниках з метою виведення гірничодобувної промисловості із стану занепаду, а також про перехід за ініціативою більшовиків до робітничого управління виробництвом [9, с. 46, 62, 117; 11, 1923, № 3, с. 69]. Р. Терехов показує велике значення роботи, що проводилася більшовицькими комітетами і рудкомами щодо подолання дезорганізації і саботажу: «Добування вугілля велося безперервно, шахтарі заробляли в два рази більше, ніж робітники сусідніх рудників» [13]. Здійснення робітничого контролю стало одним з провідних методів відсічі силам контрреволюції.

Аналіз спогадів про боротьбу більшовиків за робітничі організації, за профспілки і фабзавкоми в період підготовки соціалістичної революції на Україні показує, що у вивченні даної проблеми мемуари виконують роль історико-партійних джерел. Спогади про становлення пролетарських організацій, зокрема спогади С. Буздальна, І. Кулика, С. Гопнер, К. Ворошилова, Г. Петровського та ін. мають велику наукову цінність, оскільки докладніше за інші джерела висвітлюють боротьбу місцевих більшовицьких організацій за авангард пролетаріату. Мемуари Ю. Чайковського, Ф. Мінайленка, В. Щицевалова, П. Рекунова, Р. Терехова та ін. є одним з небагатьох свідчень про здійснення робітничого контролю над виробництвом напередодні Жовтневих подій на Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Начерк тез 4 (17) березня 1917 року.— Повне збір. тв., т. 31, с. 1—6; Ленін В. І. Про завдання РСДРП в російській революції.— Повне збір. тв., т. 31, с. 70—75.

2. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. К., 1967; Супруненко М. І., Рубан М. А., Короливський С. М. Победа Советской власти на Украине. М., 1967; Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920 рр. У 3-х т. К., 1967; Історія робітничого класу Української РСР. У 2-х т. К., 1967.

3. Гудзенко П. П. Робітничий клас України в боротьбі за соціалістичну націоналізацію промисловості. К., 1957; Черномаз І. Ш. Боротьба робочого класу України за контроль над производством (март 1917—март 1918 гг.). Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1958; Черномаз І. Ш. Перші соціалістичні перетворення в промисловості України (листопад 1917—квітень 1918 рр.). Х., 1967; Гриценко А. П. Робітничі фортеці соціалістичної революції. Фабзавкоми України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Березень 1917—січень 1918 рр. К., 1965; Гриценко А. П. Робітничий клас України у Жовтневій революції. К., «Наук. думка», 1975.

4. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. К., 1957. 582 с.

5. В дні Октябрю. М., «Знання», 1957. 214 с.

6. Из истории Октябрьской революции в Киеве (воспоминания участников). ГИЗ Украины, 1927, 121 с.

7. Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні. К., 1967. 604 с.

8. Победа Великой Октябрьской социалистической революции. Сб. воспоминаний участников революции в промышленных центрах и национальных районах России. М., 1958. 502 с.

9. Рассказы о великих днях. Воспоминания старых большевиков Донбасса. Сталино, 1957. 202 с.

10. 1917 год в Харькове. Сб. статей и воспоминаний. Х., 1927. 380 с.

11. Летопись революции. Х.—К., 1922—1933.

12. Бош Е. Год борьбы. М., ГИЗ, 1925. 264 с.

13. Терехов Р. Так начиналась борьба. Сталино. 1957. 102 с.

14. Архів Миколаївського обкому Компартії України.

С. П. ГАЛАГУЗ

В. І. ЛЕНІН ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗАЛУЧЕННЯ СТАРИХ ВІЙСЬКОВИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ДО ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

Керуючись лєнінським ученням про захист соціалістичної Вітчизни, наша партія завжди надавала великої уваги военним питанням.

«Всяка революція,— підкреслював В. І. Ленін,— лише тоді чого-небудь варта, коли вона вміє захищатися» [2, т. 37, с. 116].

Лєнінське вчення про збройний захист пролетарської держави впливає з його геніального висновку про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій країні. В цих умовах збройний захист соціалізму набуває особливого значення. Він є необхідною умовою існування соціалістичного ладу, об'єктивною закономірністю становлення і розвитку останнього.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції перед Комуністичною партією одним з першочергових і найважливіших завдань у справі захисту соціалістичної Вітчизни постало створення могутньої Червоної Армії, здатної захистити завоювання революції. У розв'язанні цього завдання виключно гострою була проблема командних кадрів Червоної Армії. «Без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду перехід до соціалізму неможливий...» [2, т. 36, с. 168].

Проблема командних кадрів розв'язувалася одночасно у двох напрямках: з одного боку, головна увага надавалася підготовці командних кадрів з робітників і селян, з другого — широко використовувалися колишні офіцери і генерали старої армії.

Питання про роль військових спеціалістів у боротьбі за Радянську владу заслуговує глибокого вивчення. Воно має велику науково-історичну цінність і свідчить про одну з важливих сторін багатогранної діяльності В. І. Леніна і Комуністичної партії у справі створення і зміцнення Радянської держави і її армії.

Буржуазні ідеологи всіляко перекидають політику Комуністичної партії стосовно буржуазної інтелігенції, а тому це питання є ареною гострої боротьби двох ідеологій. Основні зусилля буржуазних фальсифікаторів історії спрямовані на перебільшення ролі старих військових спеціалістів у захисті Радянської держави і недооцінку значення червоних командирів; на випинання заслуг Троцького і применшення особи В. І. Леніна у постановці і практичному розв'язанні цього завдання. Історія стверджує, що досвід нашої партії у використанні військових спеціалістів у Червоній Армії було повторено з урахуванням національних особливостей братерськими комуністичними і робітничими партіями соціалістичних країн при створенні своїх збройних сил.

Важливість цього діалектичного зв'язку спільного і особливого у теорії і практиці побудови соціалізму ще раз підкреслив на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев: «Комуністи у своїй боротьбі виходять із загальних закономірностей розвитку революції і будівництва соціалізму і комунізму... Глибоке розуміння цих загальних закономірностей, опора на них у поєднанні з творчим підходом і врахуванням конкретних умов у кожній даній країні були і лишаються невід'ємною особливістю марксистів-ленінців» [4].

У даний час, особливо в країнах з недосить розвинутим і зрілим робітничим рухом, характерним є зростання соціальної активності армії, прогресивно настроєних офіцерів і генералів. Очевидно, що для сучасного революційного руху досвід нашої партії в розробленні політики, принципів і методів залучення і використання військових спеціалістів має не тільки історичне, але й життєве практично-політичне значення.

Питання воєнної історії знаходять широке висвітлення в радянській літературі. Новий етап у вивченні історії Радянських Збройних Сил і боротьби партії за створення і підготовку військових кадрів розпочався після XX з'їзду КПРС. Побачили світ праці І. І. Власова, П. С. Смирнова, Ю. І. Корабльова та ін. Вийшли колективні монографії «В. І. Ленін і Радянські Збройні Сили» (1969 р.), «50 років Збройних Сил СРСР» (1969 р.), «В. І. Ленін і питання військового будівництва» (1972 р.) тощо.

Хоча в цій літературі приділено певну увагу використанню досвіду старих військових спеціалістів у будівництві Червоної Армії, однак питання політики партії щодо військспеців, методи і умови їх залучення до справи військового будівництва достатнього дослідження ще не набули. Тому автор даної статті прагнув коротко показати, як перемога ленінської ідеї про використання військових спеціалістів і кадрових офіцерів старої армії сприяла успішному розв'язанню завдання створення Червоної Армії і захисту Країни Рад, підкреслити велику актуаль-

ність вгробленої В. І. Леніним і партією політики щодо старих військових спеціалістів.

Ще К. Маркс і Ф. Енгельс приділяли увагу проблемі буржуазних військових спеціалістів. Ф. Енгельс у статті «Можливості і перспективи війни Священного союзу проти Франції в 1852 році» розглянув цілий ряд питань щодо збройного захисту революційної Франції, у тім числі і питання про військспеців. «Необхідно буде привернути на свій бік якомога більшу кількість офіцерів» [1, т. 7, с. 519], — писав він. Однак у працях К. Маркса і Ф. Енгельса це питання розглянуто лише в загальному вигляді, тому що воно, як підкреслював В. І. Ленін, «для них не існувало, бо воно постало тільки тоді, коли ми взялися за будівництво Червоної Армії» [2, т. 38, с. 137].

В. І. Леніну першому в історії належить величезна заслуга в детальному розробленні методів залучення військових спеціалістів до створення Червоної Армії. Він всебічно обґрунтував необхідність використання досвіду старих спеціалістів як одну з закономірностей будівництва армії диктатури пролетаріату.

В. І. Ленін увійшов в історію не тільки як видатний державний і партійний, але й військовий діяч. З його ім'ям тісно пов'язане народження Радянських Збройних Сил, їх героїчна історія. Йому ж належить історична заслуга в обґрунтуванні воєнної програми пролетарської революції, вчення про захист соціалістичної Вітчизни. У нових історичних умовах він розвинув учення про війну і армію, заклав міцний теоретичний і методологічний фундамент воєнної науки соціалізму [6, с. 576; 7, с. 300].

Залучення на службу в Червону Армію військспеців було досить важливим і диктувалося, з одного боку, необхідністю застосування і використання у будівництві нової армії воєнної науки, а з другого — браком командних кадрів.

Кількість червоних командирів налічувалася тоді тисячами, а війна вимагала десятки тисяч. Вони не мали того досвіду і знань, нагромаджених спеціалістами старої армії. В. І. Ленін учив, що не можна побудувати соціалізм без наукового підходу до розв'язання всіх завдань соціалістичного будівництва, в тім числі й військового будівництва. Він говорив, що «без науки сучасну армію побудувати не можна» [2, т. 40, с. 176]. Але наука, техніка, воєнне мистецтво, знання і досвід були в руках буржуазних спеціалістів. В. І. Ленін підкреслював, що «...навчитися військової справи відразу не можна... військові науки знає тільки офіцерство — полковники і генерали, які залишилися від царської армії...» [2, т. 40, с. 176]. Він сам старанно вивчав праці не тільки основоположників марксизму щодо військових питань, але й буржуазних воєнних теоретиків: Клаузевіца, Леєра та ін. [8, с. 92; 9, с. 252—253].

В. І. Ленін наполегливо вимагав учитися військової справи

і від партійних кадрів, використовувати знання у збройній боротьбі проти царизму й буржуазії. Він був противником зарозуміло-нігілістичного ставлення деяких наших військових працівників до буржуазної військової науки і використання досвіду й знань військових спеціалістів у Червоній Армії. Особливою гостроти набуло питання оволодіння військовою наукою в умовах громадянської війни й іноземної інтервенції.

Завдання оборони країни не давало змоги чекати, коли будуть підготовлені командні кадри армії з представників робітничого класу. Необхідно було негайно створити боездатну регулярну Червону Армію, розв'язати проблему створення офіцерського корпусу армії і флоту. В. І. Ленін вбачав єдиний вихід: разом з висуванням здатних робітників і селян до керівництва армією широко залучати офіцерські кадри, які залишилися від старого суспільства. Він попереджав партію і робітництво, що завдання використання кадрів старого суспільства складне й важке, і визначив їх використання у народному господарстві й армії як одну з форм класової боротьби в умовах диктатури пролетаріату. Але це своєрідна форма, яка полягає в тім, що робітничий клас притягував до співробітництва частину тих сил, з котрими йому доводилося тоді вести боротьбу. «Специ». Не тільки придушення опору, не тільки «нейтралізація», але взяття на роботу, примушування служити пролетаріатові» [2, т. 39, с. 248].

У перші роки Радянської влади не було партійного з'їзду чи з'їзду Рад, на якому в тій або іншій формі не ставилося питання про буржуазних спеціалістів, як «дуже важливе питання перехідного періоду від капіталізму до комунізму» [2, т. 38, с. 161], — підкреслював В. І. Ленін. Про важливість використання буржуазних спеціалістів, їх досвіду і знань для соціалістичного будівництва свідчить і той факт, що він займався цією проблемою починаючи з 1917 р. В. І. Ленін написав понад 100 праць, присвячених питанню про буржуазних спеціалістів, у тому числі 33 — про військспеців. Ленінську лінію на використання їх у Червоній Армії під контролем партії закріпив VIII з'їзд РКП(б). У Програмі РКП(б), прийнятій на ньому, підкреслювалося, що необхідно найширше використовувати оперативний і технічний досвід першої світової війни, ширше залучати до справи організації армії і її оперативного керівництва військспеців. Необхідною умовою їх залучення є зосередження політичного керівництва армією і всебічний контроль над командним складом у руках робітничого класу [3, с. 46—47].

На основі рішень з'їзду протягом двох років (червень 1918 р. — серпень 1920 р.) до Червоної Армії призвали 48 409 колишніх офіцерів і генералів царської армії, яких широко використовували на посадах командуючих фронтами і арміями,

начальників дивізій, штабів, командирів бригад, викладачів військово-навчальних закладів, інструкторів тощо. До армії влилося 10339 військових чиновників, 13949 лікарів, 26766 інших медпрацівників старої армії. До кінця громадянської війни старі військспеци в цілому становили 34—35% усього командного складу Червоної Армії [10, с. 251]. З них в історію Радянських Збройних Сил увійшли імена таких видатних військових діячів і полководців, як І. І. Вацетіс, В. М. Гіттіс, О. І. Єгоров, С. С. Каменев, Д. М. Карбишев, М. М. Тухачевський, Б. М. Шапошников та ін.

Обґрунтувавши необхідність використання буржуазних військових спеціалістів, партії необхідно було ще розробити принципи і методи їх залучення до співробітництва з Радянською державою, тобто забезпечити практичне використання старих військспеців у справі оборони країни. У березні 1919 р. В. І. Ленін відзначав: «Природно, що при організації Червоної Армії це питання набуває особливого значення, і правильна постановка його визначить успіх організації армії» [2, т. 38, с. 5].

Буржуазна військова інтелігенція по-різному сприйняла Радянську владу. Одні відверто виступили проти неї, інші зайняли позицію вічкування, і зовсім незначна частина їх відразу ж стала на шлях чесного співробітництва з новим ладом. Ця обставина була основою диференційованої політики Радянської влади до різних груп військспеців.

Перемога нового соціалістичного ладу об'єктивно сприяла повороту всього кращого, патріотичного і чесного, що було в старому суспільстві, на бік Радянської влади. Цю тенденцію в настрої і поглядах прогресивних прошарків російської інтелігенції посилив напад на нашу країну імперіалістичної Німеччини та інших капіталістичних країн. Патріотичне прагнення захищати свою землю було підтримане і набуло розвитку в політиці партії щодо буржуазної військової інтелігенції, у методах роботи з нею.

В основу справи залучення висококваліфікованих кадрів старого суспільства, в тому числі й військспеців, В. І. Ленін і партія поклали метод переконання, соціалістичного перевиховання, надання допомоги у формуванні нового світогляду. В. І. Ленін учив партію і робітничий клас, що завдання використання всього апарату буржуазного суспільства «...вимагає не тільки переможного насильства, воно вимагає, зверх того, організації, дисципліни, товариської дисципліни серед мас, організації пролетарського впливу на всю решту населення, створення нової масової обстановки, при якій буржуазний спеціаліст бачить, що йому нема виходу, що до старого суспільства вернутися не можна, а що він своє діло може робити тільки з комуністами...» [2, т. 38, с. 54].

Вирішальну роль у перевихованні військових спеціалістів

відіграли політкомісари — представники партії в армії. Вони, за визначенням В. І. Леніна, допомогли партії розв'язати найважче завдання: «...з'єднати озброєння робітників і селян з командуванням колишніх офіцерів» [2, т. 39, с. 143]. Ленінська політика партії, робота військових комісарів докорінно змінювали погляди багатьох офіцерів старої армії на соціалістичну революцію, на Радянську владу, і все більша їх частина поривала з минулим, чесно виконуючи свої службові обов'язки в Червоній Армії.

Свідомому переходу колишніх офіцерів і генералів на бік Радянської влади багато в чому сприяла діяльність самого В. І. Леніна, його особистий вплив і уважне до них ставлення. Чимало крупних військспеців одержали персональні його запрошення і пропозиції співробітничати з владою Рад, частину з них він знав особисто, вникав у їх прохання, допомагав перейти на шлях чесного служіння народу. Так було з С. С. Камєнєвим, І. І. Вацетісом та ін.

Генерал М. Д. Бонч-Бруєвич свідчить: «Леніну більше ніж будь-кому ми, старі військові спеціалісти, зобов'язані тим, що з перших днів революції змогли розділити з народом його важкий і тернистий шлях» [9, с. 272].

Один з методів залучення військових спеціалістів у Червону Армію полягав у тому, що наша партія і держава порівняно широко використовували чисто буржуазний засіб стимулювання їх роботи — високу оплату праці, створення їм хороших матеріальних умов. При цьому В. І. Ленін вказував, що на оплату їх знань не слід шкодувати коштів, оскільки взамін робітничий клас набуде такі необхідні йому військові знання [2, т. 36, с. 132—133, 519—520].

Однак в умовах жорстокої класової боротьби, що загострилася з початком громадянської війни й іноземної інтервенції, багато офіцерів і генералів старої армії стали на шлях антиреволюційних дій, що проявлялися зрадою, саботажем. Як крайній захід до них Радянська влада застосувала метод примусу і насилля, вдаючись до арештів і навіть розстрілів. Про це свідчить наказ Президії ВЧК від 7 грудня 1919 р. [5, с. 346].

Природно, що метод примусу не міг бути ні основним, ні єдиним, хоча буржуазні фальсифікатори історії говорять про службу старих офіцерів у Червоній Армії тільки під дулами наганів ЧК.

«Примусити працювати з-під палки цілу верству не можна, — говорив В. І. Ленін, викриваючи подібне твердження, — це ми прекрасно випробували. Можна примусити їх не брати активної участі в контрреволюції, можна застрашити їх, щоб вони боялися руку простягти до білогвардійської відозви... Але примусити працювати цілу верству таким способом неможливо» [2, т. 38, с. 162—163].

Ленінська лінія використання знань і досвіду військових спеціалістів зустріла опір з боку різних антипартиїних груп і течій. Так, праві ревізіоністи II Інтернаціоналу, відмовившись від боротьби за диктатуру пролетаріату, твердили, що робітничий клас повинен підготувати кадри з усіх галузей знань, у тому числі і воєнних, ще до завоювання політичної влади. В. І. Ленін і партія, критикуючи цю позицію, розцінили її як найгірший вид опортунізму, відмовлення від самої соціалістичної революції і довели, що тільки після неї створюються умови оволодіння пролетаріатом усіма досягненнями науки і культури.

«Ліві» ревізіоністи в особі, головним чином, «лівих комуністів» також зустріли в багнеті ленінську установку залучення буржуазних спеціалістів. Вони начисто відкидали саму цю ідею. В. І. Ленін висміяв міркування «лівих» про можливість будувати соціалізм без використання спеціалістів як психологію дикунів.

Ведучи боротьбу проти «лівих комуністів», партія в той же час піддала суворій критиці погляди і діяльність Троцького, які зводилися до перебільшення ролі військспеців і їх безконтрольного використання в Червоній Армії. Троцький перекручував і ігнорував роль комісарів, що здійснювали політичний контроль над військспецами. Цим самим троцькісти ревізували воєнну політику партії з другого боку. Незважаючи на протилежності поглядів троцькістів і «лівих комуністів», соціальні корені цих двох антипартиїних течій були одні й ті ж — дрібнобуржуазна стихія і виражали дрібнобуржуазну ідеологію.

Отже, як недооцінка, так і переоцінка ролі буржуазних військових спеців однаково шкідливі і небезпечні для долі революції.

Оцінюючи в цілому їх роль в будівництві Червоної Армії, В. І. Ленін у листопаді 1919 р. підкреслював: «Ви чули про ряд блискучих перемог Червоної Армії. В ній працюють десятки тисяч старих офіцерів і полковників. Якби ми їх не взяли на службу і не змусили служити нам, ми не могли б створити армії» [2, т. 39, с. 295].

Здійснення ленінської політики залучення буржуазних військспеців у Червону Армію під неослабним партійно-політичним контролем, поряд з підготовкою робітничо-селянських червоних командирів, дало змогу розв'язати складну проблему створення багатомільйонної регулярної Радянської Армії.

Нині соціалістичними країнами, їх марксистсько-ленінськими партіями, особливо в Болгарії, Польщі, Чехословаччині, Румунії, значно збагачений досвід партії більшовиків, і, отже, нагромаджений колективний досвід використання знань старої інтелігенції для будівництва соціалізму, внесено багато нового, своєрідного в політику і методи роботи з буржуазними спеціалістами.

Так, у теоретичній і практичній діяльності партії більшовиків проявилася одна з загальних закономірностей соціалістичного будівництва. Дальше узагальнення і використання цього досвіду народами і країнами, які борються за своє соціальне визволення, є однією з важливих умов успіхів у їх революційній боротьбі. І знову радянський зразок, говорячи словами В. І. Леніна, показує усім країнам дещо і досить істотне з їх неминучого і недалекого майбутнього [2, т. 41, с. 4].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Енгельс Ф. Возможности и перспективы войны Священного союза против Франции в 1852 г. — Маркс К., Енгельс Ф. Тв., т. 7, с. 470—497.
2. Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 36, 37, 38, 39, 40, 41.
3. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. Т. 2. М., Политиздат, 1970. 543 с.
4. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнева на XXV з'їзді КПРС. — «Рад. Україна», 1967, 25 лют.
5. Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии, 1917—1921 гг. Сб. документов. М., Госполитиздат, 1958. 511 с.
6. Калинин М. И. О коммунистическом воспитании и воинском долге. М., Воениздат, 1967. 726 с.
7. Фрунзе М. В. Избранные произведения. Т. 2. М., Воениздат, 1957. 500 с.
8. Крупская Н. К. Воспоминания о Ленине. М., Госполитиздат, 1957. 439 с.
9. Бонч-Бруевич М. Д. Вся власть Советам. М., Воениздат, 1964. 360 с.
10. В. И. Ленин и Советские Вооруженные Силы. М., Воениздат, 1969. 414 с.

К. Ф. РОМАНЕНКО

В. І. ЛЕНІН ПРО ВИСУВАНСТВО, ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ ПАРТІЇ НА ПОЧАТКУ ВІДБУДОВНОГО ПЕРІОДУ (1921—1923 рр.)

Побудова соціалістичного суспільства є процес, який розвивається закономірно, поступово і вимагає широкої участі у творчій праці всіх трудящих. Це один із факторів, що обумовлює зростання керівної ролі Комуністичної партії у системі диктатури пролетаріату, розширення складу керівних партійних кадрів.

Розкриваючи суть цього процесу, В. І. Ленін підкреслював, що навіть тільки одна і правильна розстановка людей не може задовольнити потреб у керівних кадрах. Неоціненне значення для діяльності партії, всієї Радянської держави мали розроблені ним положення про висування на провідну роботу найбільш активних і підготовлених представників робітничого класу і трудящего селянства.

Вивчення, узагальнення і теоретичне осмислення безпосеред-

ньої діяльності В. І. Леніна, його вказівок про висування кадрів, а також досвіду партії у цій галузі безумовно має науковий і практичний інтерес.

У сучасній історичній літературі питанню формування партійних кадрів шляхом висування присвячено ряд досліджень. Серед них слід назвати праці В. Л. Миловидова, І. І. Проніна, Л. С. Слепова, Л. М. Чижової та ін.¹, в яких розкривається діяльність КПРС по добору і підготовці кадрів. Аналіз літератури, присвяченої питанням партійного будівництва, дає можливість дійти висновку, що вони являють собою певний внесок у вивчення досвіду роботи партії з кадрами. Слід зазначити, що питання про безпосередню теоретичну і практичну діяльність В. І. Леніна у цій галузі потребує повнішого і спеціального дослідження.

У даній статті ставиться завдання показати, як за вказівками В. І. Леніна і за його безпосередньою участю партія впроваджувала у життя висування кадрів у досліджувані роки.

Звертаючись до історії розробки В. І. Леніним питання про висуванство, слід сказати, що вже у роки боротьби за створення партії багато уваги він приділяв підшукуванню і залученню до революційно-партійної діяльності більш широкого кола робітників. Відхиляючи міркування економістів про те, що «...суспільство виділяє з свого середовища *дуже мале число осіб, придатних до революційної роботи*», Ленін розкриває дійсне становище, яке характеризується тим, що *«людей нема і — людей маса»*. «Людей маса» у тому розумінні, що «і робітничий клас і все більш і більш різноманітні верстви суспільства виділяють з кожним роком все більше і більше невдоволених, які бажають протестувати, які готові подати посильну допомогу боротьбі з абсолютизмом...», і що головне завдання соціал-демократів у тому й полягає, щоб сприяти «виробленню робітників-революціонерів, які стоять на такому ж рівні *у відношенні партійної діяльності*, як і інтелігенти-революціонери» [1, т. 6, с. 120, 123].

Через три роки, коли партія вже була створена, В. І. Ленін, визначаючи її нові завдання, знову підкреслює необхідність збільшення лав партії шляхом висування нових сил з середовища робітничого класу. Вказуючи, що для соціал-демократії революційна епоха все одно що воєнний час для армії, він писав: «Треба розширяти кадри нашої армії... Треба не забувати, що на війні неминуче і необхідно поповнювати свої ряди підготовленими рекрутами, заміняти часто-густо офіцерів простими

¹ Миловидов В. Л. Выдвижение рабочих и крестьян на партийно-советскую работу — важнейший путь формирования кадров (1918—1925 гг.) — Сб. научных работ Костромского пед. ин-та, вып. 32, 1972; Пронин И. И. Руководящие кадры: подбор и воспитание. М., 1971; Слепов Л. С. Подбор кадров, их выдвижение и расстановка. М., 1973; Чижова Л. М. Выдвижение — важнейшая форма подготовки руководящих партийных кадров (1921—1937 гг.), — «Вопросы истории КПСС», № 9, 1973.

солдатами, прискорювати і спрощувати підвищення солдатів в офіцери» [1, т. 9, с. 289].

На III з'їзді РСДРП В. І. Ленін, даючи відсіч опортуністам з питання про відносини робітників і інтелігентів і роз'яснюючи суть виборного начала у партійному житті, ще раз вказав на те, що завдання робітничої соціал-демократії полягає у тому, щоб «зміцнювати всіма силами зв'язок партії з масою робітничого класу, піднімаючи чимраз ширші верстви пролетарів і напівпролетарів до повної соціал-демократичної свідомості, розвиваючи їх революційну соціал-демократичну самодіяльність, дбаючи про виділення робітничою масою якнайбільшого числа робітників, здатних керувати рухом і партійними організаціями, як членів місцевих центрів і центру загальнопартійного...» [1, т. 10, с. 163—164]. З цього виходить, що тільки у вирощуванні і висуванні людей від низу до верху Володимир Ілліч вбачав правильне розв'язання завдань кадрової політики партії, від чого, в свою чергу, залежав успіх всієї боротьби за здійснення соціалістичної революції.

З перемогою Жовтня відбулися якісні зміни у розвитку суспільства, склалися нові об'єктивні умови, які визначили і роль суб'єктивного фактора у подальшому розвитку революційного процесу. Партія, її кадри одержали нове призначення, суть якого полягала в управлінні Країною Рад і в побудові соціалізму. Для здійснення цих завдань потрібно було залучити до руслу нового життя найбільш широкі верстви трудящих. Особливого значення набували питання кадрової політики партії. Щоб забезпечити партійне керівництво на всіх ділянках соціалістичного будівництва, треба було значно примножити партійні сили.

Твердо вірячи у творчі сили трудящих, В. І. Ленін вказував, що серед них є велика кількість талановитих організаторів, яких потрібно знайти, виростити, висунути до керівництва. «...без керівної ролі практиків-організаторів з «народу», з робітників і трудящих селян,— писав він,— ні в якому разі не обійтись» [1, т. 35, с. 196]. Визначаючи висування кадрів як чергове завдання партії, Ленін роз'яснював, що такий шлях формування кадрів можливий тільки в умовах соціалізму, коли праця вільна від експлуатації і дає можливість виявитися всім талантам і здібностям. «...Іх тисячами давив, губив, викидав геть капітал, їх не вміємо ще знайти, підбадьорити, поставити на ноги, висунути — ми. Але ми цього навчимося, якщо візьмемося — з усім революційним ентузіазмом, без якого не буває переможних революцій,— учитися цьому» [1, т. 36, с. 181].

І у тяжкі часи боротьби з контрреволюцією за збереження завоювань пролетаріату В. І. Ленін не випускав з уваги питання про вирощування кадрів. Говорячи з задоволенням про приплив свіжих сил у партію під час партійної неділі, він підкреслював: «Нам треба подбати тепер про те, щоб *правильно* використати нових членів партії» [1, т. 39, с. 220].

Особливого значення це завдання набуло в умовах переходу до мирного соціалістичного будівництва. Враховуючи важливість питання про кадри, X з'їзд РКП(б) надав його розгляд великої уваги. В. І. Ленін у своїх виступах на з'їзді — у звіті про політичну діяльність ЦК РКП(б), у заключному слові до звіту ЦК РКП(б), у доповіді про єдність партії і анархо-синдикалістський ухил, торкаючись різних аспектів кадрової політики партії, з особливою силою підкреслював, що стрижнем її є висування нових і нових сил з середовища робітничого класу, їх навчання та виховання. Викриваючи фальшиві обвинувачення «робітничої опозиції» з приводу того, що партія нібито не довіряє робітничому класові і не пускає його представників у керівні органи, Ленін переконливо довів, що «...це — цілковита неправда. Всякого скільки-небудь задовільного адміністратора з робітників ми шукаємо і раді взяти, ми його випробовуємо. Адже якщо партія не вірить робітничому класові і не пускає робітників на відповідальні пости, треба таку партію геть... ми знемагаємо від нестачі сил, найменшу допомогу скільки-небудь тямущої людини, — а з робітників потрібно, — ми беремо обома руками» [1, т. 43, с. 43]. При цьому В. І. Ленін підкреслював, що саме нестаток в людях і породжує бюрократизм, який і можна вижити шляхом висування робітників знизу [1, т. 43, с. 44]. Щодо наклепу «робітничої опозиції», нібито партія не вірить у маси «виробників», то за цим у дійсності приховувався її синдикалізм — заперечення керівної і спрямовуючої ролі партії у будівництві соціалізму, бо ті, хто не вірив у передовий свідомий загін робітничого класу — у партію, тим самим не вірили і в силу самого робітничого класу.

Відкидаючи демагогічні, наклепницькі домисли «робітничої опозиції», партія послідовно здійснювала принципову лінію на залучення до керівних партійних і державних органів робітників знизу.

Так, за пропозицією В. І. Леніна X з'їзд РКП(б) визнав за необхідне для забезпечення повної стійкості політики Центрального Комітету партії і посилення зв'язку його з масами ввести в ЦК «організаторів, що висунулися на масовій партійній роботі» [3, с. 484]. У матеріалах з'їзду роз'яснювалося, що центральним завданням партії є «піднесення рівня членів партії з одночасним залученням їх до активної участі в загальнопартійному житті» [3, с. 486]. Разом з тим, відмічаючи, що у цій роботі ще є недоліки, у резолюції з'їзду «В питаннях партійного будівництва» зазначалося: «Одним з найбільших недоліків у партійній роботі з'їзд вважає ту обставину, що досі партія не зуміла висунути на відповідальні пости наявні у нас сили і не зуміла дати достатнього простору їх розвиткові» [3, с. 488]. Ця проблема була темою докладного обговорення і на X партійній конференції, яка відбулася через два місяці після X з'їзду РКП(б). У резолюції конференції зазначалося, що головна увага партії повинна бу-

ти зосереджена «на доцільному розподілі партійних сил, що нерозривно і в першу чергу зв'язане з висуванням нових працівників і переміщенням їх з менш відповідальної на більш відповідальну роботу» [3, с. 539].

Таким чином, висування ставало одним з головних завдань організаційної роботи партії. 23 липня 1921 р., доводячи до відома всіх партійних організацій рішення X партконференції з цього питання, газета «Правда» писала, що суть їх зводиться до того, що «першочерговим завданням є висування нових сил на партійну роботу, починаючи з осередку заводу, фабрики, майстерні» [8, 1921, 23 лип.]. Конкретно вказувалося на необхідність кожному осередку виділити мінімум 10% свого складу протягом півріччя. Така ж кількість установлювалася і для повітових організацій. Причому роз'яснювалося, що «маються на увазі не всі члени партії, а саме кадри відповідальних працівників». Висування на роботу більш крупного масштабу — обласну і всеросійську — не регламентувалося, але підкреслювалося, що партійні організації повинні приділяти цьому питанню пильну увагу [8, 1921, 23 лип.].

Керуючись ленінськими вказівками про те, що на керівні посади повинні висуватися люди, віддані революції, ідеям комунізму, постійно зв'язані з масами, ті, що уміють організовувати маси на виконання поставлених завдань, партія все більше зміцнювала свій апарат такими кадрами. В організаційному звіті Центрального Комітету ХІ з'їздові партії зазначалося, що в ході перепису відповідальних працівників «виділено 7 тисяч товаришів губернского масштабу, які будуть вивчатися Центральним Комітетом більш детально, можливо, ще з подальшим виділенням із цих семи тисяч більш крупних працівників» [4, с. 56].

Про те, що висування було постійною турботою Центрального Комітету партії, свідчать і матеріали Обліково-розподільчого відділу ЦК, з яких видно, що тоді як до ХІІ з'їзду РКП(б) відповідальних партійних працівників по 8 найважливіших центральних установах було 302 чоловіка, то до ХІІІ партз'їзду таких було 353 [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 14]. Всього до ХІІІ з'їзду РКП(б) було висунуто 788 відповідальних працівників. Причому з цієї кількості «на основі пильного вивчення кожного на більш відповідальну роботу, ніж раніше, було висунуто 173 чоловіка, або 22% [11, оп. 68, од. зб. 462, арк. 32].

Особливо висування стосувалося старих партійців. З числа всіх висунутих 37% було підпільників, 20,3% з партстажем з 1917 р. [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 32]. Вони були направлені на відповідальні посади різних ділянок: у центральні партійні органи — 34 чоловіка, або 33,3%, до адміністративно-радянських органів 25, або 24,6%, у профспілкові органи — 17 чоловік, або 16,7%, та ін. [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 32].

Процес висування відбувався майже з однаковою інтенсивністю незалежно від місць призначення. Так, на роботу губерч-

ського масштабу було висунуто 37,6% всіх висунутих, обласного — 27,2%, центрального — 31,2%. З менш відповідальної губерньської роботи на більш відповідальну було переведено 96 чоловік, з повітової на губерньську роботу — 37 [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 32].

Щодо джерел висування кадрів для всіх ланок партійної і державної роботи, то природно, що таким була сама партія. Але поряд з цим В. І. Ленін значне місце у процесі висування відводив також і безпартійним масам. Підкреслюючи неодноразово, що серед безпартійних є багато відданих справі соціалізму робітників і селян, він настійно радив допомагати «рядовим» трудящим висуватися до керівної роботи. «Для Радянської влади необхідні чесні, віддані безпартійні працівники, оскільки партійних недостатньо... Прямий обов'язок партійних і радянських працівників знаходити таких людей, висувати їх вперед, давати їм роботу, випробовувати їх здатність, давати їм розвернутися і показати себе» [2, с. 289—290].

Говорячи про висування безпартійних трудящих на керівну роботу, В. І. Ленін тим самим визначав один з шляхів формування кадрів партії. Безпартійні, займаючи ті чи інші відповідальні посади, проходять школу керівництва, починаючи з низових ділянок радянської, державної і господарської роботи. У ході цього визначається їх відданість партії і потяг до неї. Потім ті з них, хто вступив до лав партії і має вже досвід практичної керівної діяльності, проходять той же шлях просування і поповнюють таким чином склад кадрів партії. Такий висновок, що витікає з ленінських вказівок про залучення безпартійних до відповідальної керівної роботи.

Керуючись ленінськими положеннями, Центральний Комітет на це і орієнтував партію. «Осередок, — вказувалося у резолюції Х з'їзду РКП(б), — намічає з свого середовища товаришів з відповідними здібностями і нахилами як кандидатів для переходу з радянської на партійну роботу, а також добирає відповідних кандидатів і з середовища безпартійних товаришів для різного роду радянської роботи» [3, с. 492].

Завдяки ленінському піклуванню про вирощування партійних кадрів, з середовища трудящих уже в досліджувані роки чисельний загін партійного апарату становили вихідці з робітників і селян. Так, до XIII з'їзду РКП(б) з загальної кількості 56 членів Центрального Комітету партії 24 були вихідцями з робітників, 28 — із селян, 4 — службовців [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 5]. Відповідно і у Центральній Контрольній Комісії з 60 її членів було вихідців з робітників, 18 — із селян, 12 — службовців, один — відомості не вказані [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 5].

Склад секретарів повітових комітетів партії був таким: 50% всього складу — вихідці з робітників, 12,9% — із селян, 36,7% — із службовців та інтелігенції і 4% — без відомостей

[11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 9]. Дещо іншим на той час був склад секретарів губкомів і обкомів. Серед них не було вихідців із селян, а з робітників, хоча й незначно, але все ж було менше, ніж службовців: робітників — 48,6%, службовців — 51,4% [11, ф. 17, оп. 68, од. зб. 462, арк. 9]. Ось чому В. І. Ленін так наполегливо і послідовно вказував на необхідність вирощування відповідальних працівників з середовища робітників і трудящих селян.

Причому він постійно підкреслював, що для того, щоб процес висування кадрів проходив планомірно, необхідний діючий резерв. Одним з основних його джерел є молодь. Протягом усієї своєї революційної діяльності В. І. Ленін великої уваги приділяв вирощуванню молодих працівників із середовища трудящих.

В умовах диктатури пролетаріату роль молоді непомірно зросла в зв'язку з велетенськими завданнями будівництва нового суспільства. В. І. Ленін підкреслював, що «...соціалізм може бути побудований тільки тоді, коли в 10 і 100 разів ширші маси, ніж раніше, стануть самі будувати державу і будувати нове господарське життя... треба спускатися нижче, глибше, сміливіше брати нові й нові верстви... Ми знаємо, що це створить нам молоді кадри працівників, винагородить нас сторицею тим, що дасть нам десятки молодих, більш свіжих сил. Нам нізвідки більше брати сил. Ми повинні йти тільки вперед, брати серед дня молодих робітників, ставити представників пролетаріату на все більш і більш відповідальні пости» [1, т. 37, с. 406—407]. Молодь ще не достатньо навчена, не має досвіду, але саме перед нею, перш за все, завдяки Радянській владі, широко відкрити горизонти навчання, знань, практики. Ця думка проходить через усю промову В. І. Леніна на III Всеросійському з'їзді Спільки Комуністичної молоді 2 жовтня 1920 р. «Тільки перетворюючи докорінно справу навчання, організацію і виховання молоді, ми зможемо досягти того, щоб результатом зусиль молодого покоління було створення суспільства, не схожого на старе, тобто комуністичного суспільства. [1, т. 41 с. 287].

Вказуючи на велику роль молоді у справі будівництва соціалізму, В. І. Ленін одночасно вчив зберігати старі кадри, прислухатися до їх думок, завжди використовувати їх знання для підготовки і виховання молодих, зростаючих кадрів. «Вміння досвідчених партійних працівників у центрі і на місцях, — писав він, — повинно проявитися в тому, щоб посилено використати нові, свіжі партійні сили...» [1, т. 39, с. 221].

Це ленінське положення знайшло своє втілення у резолюції X з'їзду РКП(б), в якій зазначалося: «Кожний старий комуніст повинен нести особисту відповідальність перед партією за виховання дорученої йому групи молодих комуністів» [3, с. 517].

Про те, що партія надавала великого значення вихованню молоді і залученню її до партійної роботи свідчать також і такі

дані. У звіті Обліково-розподільного відділу ЦК за період від квітня 1922 до березня 1923 р. зазначалося: «Велика кількість членів партії (значну частину яких складають відповідальні працівники) зосереджена у вищих учбових закладах. У майбутньому вони повинні будуть мати величезне значення в нашому державному і партійному житті, складаючи ті кадри, на котрі розраховує партія як на резерв до висування» [6, с. 35—36]. З усього складу слухачів радпартшкіл 28% було комсомольцями [10, с. 92]. На кінець 1923 р. по 54 губкомах 505 чоловік, або 58,3% керівних працівників, були люди віком до 35 років [7, с. 171]. На 1 січня 1924 року з молодих комуністів, партійних осередків шести районів Москви було залучено до практичної партійної роботи, у тому числі членами і кандидатами у члени бюро, 3398 чоловік [9, с. 94].

У матеріалах до XIII з'їзду РКП (б) зазначалося: «Основні кадри нашої партії на 7-му році Жовтневої революції складаються зовсім не тільки з товаришів з великим дореволюційним стажем, вони вже включають в себе значну кількість молодих партійних сил. Ці партійні кадри будуть все більше поповнюватися і відновлюватися новими партійними силами з рядів наших теперішніх комсомольських організацій. Саме тому для партії має таке величезне значення витримане комуністичне виховання партійної молоді для зміцнення і відновлення основних партійних кадрів» [5, с. 7].

Отже, ленінські положення про необхідність виховання молоді і висування її на провідну роботу все більш знаходили своє підтвердження у житті. Вони знайшли своє втілення і подальший розвиток у рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету партії. Щодо сучасності, то слід нагадати, що політична лінія, вироблена XXV з'їздом КПРС, у тому числі і в галузі роботи з кадрами, — це послідовне продовження ленінського курсу нашої партії, живе втілення ленінських заповітів — невичерпного джерела революційної думки і революційної дії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 6, 9, 10, 35, 36, 37, 39, 41, 43.
2. Ленинский сборник XXXII. М., 1938. 439 с.
3. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, вип. 7, К., Держполітвидав УРСР, 1954. 781 с.
4. Одиннадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет, М., 1961. 865 с.
5. Материалы к XIII съезду РКП(б), вып. 5. М., «Моск. рабочий».
6. «Известия ЦК РКП(б)», 1923, № 3.
7. Колесников А. К. Ленинские принципы организационного руководства КПСС. М., 1971. 330 с.
8. «Правда», 1921, 23 лип.
9. Ключева З. И. Идеологическое и организационное укрепление Коммунистической партии в условиях борьбы за построение социализма в СССР. Издательство «Мысль», М., 1970. 310 с.
10. «Коммунистическая революция», 1922, № 15 (39).
11. ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС.

«ПРАВДА» І РОЗВИТОК РОБКОРІВСЬКОГО РУХУ НА УКРАЇНІ В 1926—1932 рр.

Флагманом партійно-радянської преси завжди була і залишається створена В. І. Леніним «Правда». З перших номерів вона стала зразком високої партійності, цілеспрямованості, народності. Її діяльність, як і діяльність всієї преси, невід'ємна від партії, від героїчної боротьби робітничого класу, всіх трудящих за здійснення соціалістичної революції в нашій країні, за побудову соціалізму і комунізму.

В. І. Ленін надавав величезного значення зв'язкам більшовицької преси з широкими масами трудящих. «Це непорозуміння, — писав він, — ніби саме літератори і тільки літератори (в професіональному розумінні цього слова) здатні з успіхом брати участь в органі; навпаки, орган буде живим і життєвим тоді, коли на п'ять літераторів, що керують і постійно пишуть, — п'ятсот і п'ять тисяч працівників не літераторів» [1, т. 9, с. 100].

«Правда» на ділі перетворює в життя ленінське положення про те, що газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор. З перших же днів свого існування вона стала справжньою трибуною мас, робилася для них і за їх активною участю, зв'язувала партію з широкими масами трудящих. В. І. Ленін у статті «До десятирічного ювілею «Правди» відзначив, що вже в 1912—1913 рр. за «Правдой» стояли десятки і сотні тисяч робітників [1, т. 45, с. 166].

Особливо зросла організаторська діяльність «Правди» в роки боротьби за здійснення завдань індустріалізації країни, створення економічного фундаменту соціалізму. Одним з могутніх засобів впливу партії на маси через пресу став робкорівський рух. Розробивши курс на соціалістичну індустріалізацію країни, XIV з'їзд ВКП(б) серед заходів активізації мас назвав краще використання робкорівського руху [2, с. 193].

Уже в початковий період індустріалізації ЦК партії прийняв ряд постанов, які визначили форми організації, мету діяльності робітників. Найважливіші з них — «Постановка періодичної преси в зв'язку з боротьбою за режим економії» (1926 р.), «Чергові завдання партії в галузі робітничого руху» (1926 р.), «Про постановку відділу партійного життя в «Правде» (1926 р.), «Про поліпшення парткерівництва пресою» (1927 р.) та ряд інших визначили робкорівський рух як організацію громадської ініціативи, котрі оточують партію і зв'язують її з широкими масами трудящих. У них підкреслювалося, що робкорів слід підбирати, а не призначати. ЦК ВКП(б) вказував на необхідність «посилення партійного керівництва робітничим рухом...» [3, с. 145].

Особлива увага приділялась вихованню робкорів — розширенню їх політичного світогляду, підвищенню робкорівської кваліфікації. В партійних документах підкреслювалася величезна роль «Правды» в керівництві пресою [3, с. 140]. Ця сторона діяльності «Правды» особливо привертає увагу дослідників.

Так, останнім часом вийшло ряд збірок статей, матеріалів теоретичних конференцій, які аналізують діяльність «Правды» по поширенню робітничого руху в країні і на Україні, зокрема. Цій темі присвячена стаття М. М. Артинова [4, с. 83—100], у котрій йдеться про значення першої Всесоюзної наради робкорів при «Правде», що відбулася в 1923 р. У ній взяли участь всього 42 делегати. Були і робкори з України. Більш представницькою була друга нарада робітничого руху, скликана «Правдой» наприкінці 1924 р. Вона націлила робітничий рух на подальше зміцнення зв'язків з широкими масами трудящих. Автор говорить також про третю і четверту Всесоюзні наради робітничого руху, скликаних «Правдой», наводить фактичний матеріал, який відбиває вплив «Правды» на розвиток робітничого руху у відбудовний період (1921—1925 рр.). Проте досить поспішно говорить про наступні роки.

Питанням впливу «Правды» на розвиток соціалістичного змагання в Донбасі, на підвищення ролі місцевої преси в боротьбі за індустріалізацію країни присвятив статтю А. Роскошнін в збірнику «Правда» и Донбасс [5, с. 82—95]. Він показав боротьбу «Правды» і преси шахтарського краю за здійснення постанови ЦК ВКП(б) «Про завдання вугільної промисловості Донбасу» (січень 1929 р.), підкреслив значення деяких форм масової роботи преси, зокрема, «громадського буксиру», який виник у діяльності преси Донбасу в роки першої п'ятирічки.

Вплив «Правды» на масову діяльність преси України висвітлює В. А. Рубан [7]. Проте головне завдання цього ґрунтовного узагальнюючого дослідження було простежити основні напрями діяльності партійно-радянської преси України за тривалий період її розвитку — за 50 років. Матеріал про робітничий рух в республіці, про вплив «Правды» на його розвиток подається в монографії в загальній формі. Це й зрозуміло. Адже автор ставив перед собою зовсім іншу мету.

Деякі форми масової роботи «Правды» і діяльність партії в розвитку робітничого руху на Україні в 1926—1929 рр. досліджує В. П. Цветков [8]. Певною мірою йдеться про масову роботу «Правды» й про її вплив на розвиток преси України в працях Л. Ф. Гринюка, О. О. Малишева, І. П. Руденка [9].

Цікаве дослідження Г. С. Єськова, присвячене ролі «Правды» в боротьбі за зміцнення зв'язків партії з масами в період між XIV і XV з'їздами ВКП(б). Він використовує матеріали і по Україні [6].

Однак спеціальних досліджень, присвячених ролі «Правды» в підвищенні роботи місцевих парторганізацій у справі розвитку

робкорівського руху України, все ще мало. Грунтовніше вивчення цієї проблеми дасть змогу ширше розкрити всебічну спрямовуючу роль партії, її центральних органів.

В даній статті автор ставить перед собою завдання: показати провідну роль «Правди» у виробленні форм виховної роботи місцевих парторганізацій з робкорами на Україні, а також форм масової роботи преси республіки в 1926—1932 рр.

Характерним на цей час було зростання преси взагалі і місцевої зокрема. Росте мережа газет і на Україні. Так, в 1926 р. тут виходило 187 назв газет, загальним разовим тиражем 1. 270 тис. примірників. У 1929 р. у республіці виходило 437 назв газет, загальним тиражем 2. 618 тис., а в 1932 р.— 1. 529, тиражем — 6. 028 тис. примірників [10, с. 112].

Піднесення трудової і політичної активності мас, викликане величезними завданнями соціалістичного будівництва, посилення керівництва з боку партійних організацій масовим рухом робітничої ініціативи позначилось й на бурхливому розвитку робітничого руху по всій країні, а також і на Україні.

У Радянському Союзі за сім років, з 1925 по 1931 рр., чисельність робітників зросла в 15 разів. На п'ятій Всесоюзній нараді робітників (1931 р.) його делегати представляли трьохмільйонну армію робітничих і сільських кореспондентів [12, 1932, № 12, с. 5].

Масовішого характеру набував робітничий рух на Україні. В квітні 1926 р. у республіці налічувалося 13. 400 робітників і 11. 700 робкорів [13, 1926, № 8, с. 31]. А в кінці 1929 р. лише в Харкові було понад 10 тис. робкорів.

Значну роботу щодо розвитку робітничого руху в цей період проводила «Правда». Вона турбувалася про зростання чисельності робкорів, організацію їх навчання, рішуче виступала проти переслідування робітничих і сільських кореспондентів з боку затискувачів критики.

На початку двадцятих років при «Правде» було створено спеціальне «бюро робкорів», яке займалося організацією роботи серед них. Воно надсило на Україну своїх організаторів для створення робітничих гуртків «Правди». В 1924 р., наприклад, організатори «Правди» працювали в цьому напрямку в Луганську [14, 1927, № 12, с. 17].

З середини двадцятих років гурток «Правди» існував у Харкові, його чисельність з 1926 р. невпинно зростала. На сторінках «Правди» в 1927 р. було надруковано понад 100 заміток харківських робкорів.

Під впливом перших Всесоюзних нарад робітників, організованих «Правдою», стали провадитись наради робкорів і сількорів на Україні. На початку 1926 р. відбулися окружні з'їзди робітничих Катеринославщини, Миколаївщини [13, 1926, № 5, с. 45, 49] та наради в ряді інших міст республіки, скликані місцевими парторганами.

Газета «Правда» постійно підтримувала зв'язки з робіськими рами України. Так, на III Харківській загальноміській нараді робкорів, скликаній міським комітетом партії в січні 1927 р. було оголошено привітання відповідального секретаря редакції газети «Правда» М. І. Ульянової, у якому йшлося про необхідність зосередити увагу робкорів на боротьбі за режим економії і бережливості.

Робкори «Правды» взяли участь у першій Всеукраїнській нараді робіськорів, скликаній ЦК КП(б)У і газетою «Комуніст» у Харкові в червні 1929 р. Вона закликала всіх активістів преси посилити боротьбу за поглиблення масового соціалістичного змагання.

Ці наради допомагали організаційному зміцненню робіськорівського руху, сприяли усуненню недоліків у роботі активістів преси. Головними з них були — недостатня грамотність робкорів, низька дієвість їх виступів. На усунення недоліків націлювали робкорів партійні органи. Про це, зокрема, йшла мова у постанові Оргбюро ЦК КП(б)У про стан партійної преси на Україні, прийнятій в 1926 р. [13, 1926, № 10—11, с. 87—89].

На заклик XVI партконференції ВКП(б)і за почином передових робітничих колективів у країні розгорнулося масове соціалістичне змагання за дострокове виконання плану першої п'ятирічки. Велику роль у його поширенні відіграла преса, її позаштатний актив. Широко використовувалися масові форми діяльності преси. «Правда» подавала приклад організації перекличок підприємств і дільниць, оглядів досягнень передовиків, походів за впровадження режиму бережливості й економії.

Всі ці питання були в центрі уваги робкорів «Правды» в республіці, які взяли під свій контроль хід спорудження гігантів п'ятирічки — Новокраматорського заводу важкого машинобудування, Харківського тракторного заводу, Дніпропетровського алюмінієвого комбінату, Дніпровської гідроелектростанції та інших об'єктів.

Активно включилися робкори України в огляд виробничих нарад, проведений з ініціативи «Правды» у грудні 1928 р. з метою піднесення активності мас. Так, робкори Єнакіївського металургійного заводу, харківських підприємств «Світло шахтаря», «Серп і молот» проводили опити робітників, з'ясовуючи причину поганого відвідування деякими робітниками виробничих нарад, організували збір пропозицій, спрямованих на підвищення продуктивності праці.

На підприємствах спілки «Металіст» на зборах і конференціях, що відбувалися в ході огляду з питань раціоналізації виробництва, взяло участь 13 тис. робітників, тобто 81,5% їх загальної кількості [16, ф. 17, оп. 26, од. зб. 880, арк. 16].

У ході виконання завдання «Правды» групою харківських робкорів цієї газети був проведений 28 грудня 1928 р. перший робкорівський рейд. Робітники харківських підприємств, акти-

вісті «Правды» М. Княжицький, К. Птічкіна, Л. Тираспольський, А. Теплицький та ін., об'єднавшись у бригади, провели колективну перевірку того, як на ряді підприємств йде підготовка до всесоюзного огляду виробничих нарад. Результати перевірки вони повідомили в «Правду». Про це сповіщав журнал «Робоче-крест'янський кореспондент», закликаючи поширювати досвід харківських робкорів [12, 1929, № 1, с. 35]. Нову колективну форму їх діяльності почала використовувати преса в боротьбі за розвиток масового соціалістичного змагання. В кінці 1929 р., наприклад, харківські робкори «Правды» вдалися до колективної перевірки розвитку соціалістичного змагання за зниження собівартості продукції. Матеріали рейду вмістила «Правда» [11, 1930, 2 січ.], вони обговорювались на підприємствах. Рейд допоміг ліквідувати недоліки у керівництві рухом за зниження собівартості продукції, поліпшити зберігання матеріалів, посилити боротьбу з браком.

Серйозною перешкодою у дальшому розвитку соціалістичного змагання на багатьох підприємствах України була парадність. Часто було так: урочисто підписувався договір на соціалістичне змагання між двома підприємствами, і всі робітники на них автоматично вважались учасниками змагання. Договори не підкріплялися необхідною організаторською роботою, що викликало загрозу виконанню соціалістичних зобов'язань.

ЦК ВКП(б) вказав на необхідність почати масову перевірку укладених договорів. Приклад у цьому показувала «Правда». Рівняючись на неї, робкори України активно відгукнулися на заклик партійних організацій. Тисячі робітничих кореспондентів включилися у масовий огляд-перевірку виконання соціалістичних зобов'язань. Газети завели спеціальні розділи, де вміщували їх матеріали, партійні організації включали робкорів до складу бригад і трійок по перевірці виконання соціалістичних зобов'язань. У ході огляду постійно проводилися рейди робкорівських бригад, проводився збір раціоналізаторських пропозицій. Багатотиражки заводів і шахт випускали стіннівки, блискавки, листівки, агітвікна, присвячені огляду.

Виявляючи недоліки, повідомляючи про них у пресі, робкори допомагали партійним організаціям більш конкретно керувати соціалістичним змаганням. До участі у масових кампаніях залучалися сотні активістів преси, виникали нові форми діяльності робітничих кореспондентів. У роки першої п'ятирічки на Україні, на Дніпробуді, виникли робкорівські пости «Правды» [див. 15, 1962, 17 квітн.]. На харківському заводі «Серп і молот» ливарники тт. Новоплянський, Куцевалов, Шкурпело та ін. вирішили випустити щоденну цехову стінну газету «Вагранка», яка почала виходити тут з січня 1929 р. і стала першою в країні щоденною цеховою стіннівкою. Про її діяльність розповів журнал «Робоче-крест'янський кореспондент» [12, 1929, № 3, с. 14], через деякий час на ряді підприємств Харкова, шахтах Донбасу, на

Дніпробуді з'явилися щоденні цехові і дільничні стінні газети. «Правда» приділяла велику увагу розвитку і поширенню нових форм діяльності робкорів. У лютому 1930 р. редколегія газети спеціально обговорювала роботу українських робкорів — ударників «Правды». Бюро редколегії постановило: «Вважати доцільним перенести харківський досвід роботи ударних бригад «Правды» на всі промислові центри СРСР» [12, 1932, № 12, с. 30].

Досвід українських робітничих кореспондентів «Правды», зокрема харків'ян, у боротьбі за розвиток соціалістичного змагання був предметом вивчення зборів представників фабрично-заводських газет Москви, які було скликано в 1930 р. за ініціативою «Правды» і Московського міськкому партії. У роки створення фундаменту соціалізму бригади її робкорів широко застосовували форму громадського буксиру. На початку 1931 р. активісти «Правды» шефствували над робкорами шахтних газет Донбасу.

Робітничі кореспонденти «Правды» в Харкові і Донбасі взяли участь також у громадському буксирі підприємств над транспортом, який був організований за постановою ЦК КП(б)У і уряду України в 1931 р.

Велику роль відіграли виїзні бригади «Правды». У вересні 1930 р. виїзна бригада прибула на Дніпробуд, де разом з робкорами будови провела рейди на основних дільницях, привертаючи увагу до невикористаних резервів. Виїзні бригади побували і на металургійному заводі ім. Ворошилова, ім. Петровського (Дніпропетровськ).

Це допомагало зміцненню зв'язків преси з трудящими, залученню до співробітництва в ній нових активістів. Великою організаторською роботою супроводжувався рейд робкорів газети «Правда», проведений на Дніпробуді у лютому 1932 р. [див. 12, 1932, № 12, с. 35], спрямований на краще оволодіння новою технікою. В дні рейду було проведено понад 200 бесід на цю тему. Його учасники утворили 20 бригад, для допомоги місцевим організаціям у створенні технічних гуртків, залученні трудящих на курси підвищення кваліфікації. В результаті у будівельників Дніпрогесу значно зріс інтерес до технічних знань. Зріс і авторитет преси. Поповнились ряди ударників «Правды», а також газет «Комуніст» і «Пролетар Дніпробуду».

Зросле значення робсількорівського руху для якнайскорішого здійснення соціалістичної реконструкції народного господарства відмітила Постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову робсількорівського руху» (квітень 1931 р.). У ній зазначалося, що робсількори стають «передовими ударниками у боротьбі за промфінплан і колгоспно-радгоспне будівництво» [3, с. 176]. ЦК партії вказав, що робсількори повинні глибоко вникати в усі найважливіші питання соціалістичного будівництва.

У партійних документах 1931 р. відзначалася також ініціатива харківських ударників «Правды» в боротьбі з недоліками,

з бюрократизмом, за поліпшення радянського апарату [3, с. 180—181].

Таким чином, «Правда» відігравала велику роль у розгортанні масового руху робкорів на Україні в 1926—1932 рр.

Нині наша партія використовує й розвиває на новій основі досвід роботи з масами, нагромаджений в роки боротьби за побудову фундаменту соціалізму. На вищий щабель піднявся рух позаштатних кореспондентів, вбираючи в себе кращі традиції робкорівського руху минулих років. Досвід масової роботи партійно-радянської преси переконливо свідчить про глибоку життєву силу ленінського вчення про неї, основних принципів діяльності преси нового типу — партійність, масовість, народність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Лист до товаришів.— Повне зібр. тв., т. 9, с. 97—102; Ленін В. І. До десятирічного ювілею «Правды». — Повне зібр. тв., т. 45, с. 164—167.
2. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК. ч. 2, К., Політвидав, 1954.
3. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. Сб. документов и материалов. М., «Мысль», 1972. 635 с.
4. 50 років «Правды». 36 статей. К., Вид-во Київськ. ун-ту, 1962. 163 с.
5. «Правда» и Донбасс». Донецк. Кн. изд-во, 1962. 214 с.
6. Еськов Г. С. Роль газеты «Правда» в борьбе за укрепление связей партии с массами в период между XIV и XV съездами ВКП(б). Автореф. канд. дис. Харьков. 1958.
7. Рубан В. А. І в труді і в бою. (50 років української радянської преси). К., Вид-во Київськ. ун-ту, 1967. 216 с.
8. Цветков В. П. Коммунистическая партия — организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов на Украине в первые годы индустриализации страны (1926—1929 гг.). Автореф. канд. дис. Х., 1962.
9. Гринюк П. Ф. Партийно-советская печать в борьбе за индустриализацию страны (1926—1929 гг.). Автореф. канд. дис. К., 1969; Малишев О. О. Партийна і радянська преса в боротьбі за технічний прогрес. Наукові праці з історії КПРС, вип. 21, К., 1968; Руденко І. П. Шляхом «Правды». — В кн.: Шляхом «Правды». Х., Вид-во Кн. палати УРСР, 1972. 334 с.
10. Преса Української РСР. 1917—1966. Статистичний довідник. Х., Вид-во Кн. палати УРСР, 1967, 146 с.
11. «Правда».
12. Ж. «Рабоче-крестьянский корреспондент».
13. Ж. «Червона преса».
14. Ж. «Рабкор «Пролетария».
15. Газ. «Правдист».
16. Центральний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Н. В. ТЕРЕЩЕНКО, канд. іст. наук

ЛАУРЕАТИ ПРЕМІЙ ІМЕНІ В. І. ЛЕНІНА

XXV з'їзд КПРС, узагальнюючи принципи питання теорії і практики будівництва комунізму в СРСР, звернув увагу на величезну роль прискореного розвитку науки й техніки, на важли-

ве значення науки для прогресу нашої країни, поставив завдання значного підвищення ефективності і якості наукових досліджень, вдосконалення форм зв'язку науки й виробництва, якнайшвидшого впровадження наукових досягнень у народне господарство. Постановка цих завдань впливає з ленінських принципів розвитку радянської науки, з її славетних традицій, закладених вождем нашої партії ще в перші роки Радянської влади.

З ім'ям В. І. Леніна нероздільно пов'язані становлення, розвиток і величезні досягнення радянської науки. Тому цілком закономірно, що видатні наукові праці в СРСР відзначаються високою нагородою — Ленінською премією. Історія цих премій може бути розподілена на два періоди: в 1925—1935 рр. вони мали назву премій імені В. І. Леніна, а з 1956 р. іменуються Ленінськими преміями.

У науковій літературі питання про премії імені В. І. Леніна не знайшло ще достатнього повного і чіткого висвітлення. Йому присвячені три статті [3; 4; 5], але в них немає вичерпних відомостей, за які праці вчені були удостоєні такої високої нагороди — наводяться лише уривчасті дані. В статтях Б. В. Левшина і М. С. Зелова не вказано, що в 20—30-х рр. поряд з преміями імені В. І. Леніна, що мали загальнодержавний характер, були також премії його імені, присуджувані окремими відомствами. Тому коли Б. В. Левшин стверджує, що в 1933—34 рр. премії імені В. І. Леніна не присуджувались, не роблячи при цьому застереження, що маються на увазі лише загальнодержавні премії, виникає питання, чому «БСЭ» називає кілька вчених, які одержали премію саме в цей період. Потребує уточнення й перелік прізвищ ленінських лауреатів. Наприклад, Б. В. Левшин і М. С. Зелов у числі нагороджених у 1931 р. називають математика О. О. Фрідмана, а Ю. С. Борисов замість нього вказує геохіміка О. Н. Фрумкіна. Поглиблене вивчення архівних джерел, на котрі посилаються Б. В. Левшин і М. С. Зелов, періодичних видань, а також іншої літератури дає підстави вважати, що лауреатом премії імені В. І. Леніна в 1931 р. був саме О. Н. Фрумкін. До речі, це підтверджується публікацією в газеті «Правда» 4 січня 1932 р. Можна вказати ще на деякі неточності. Зокрема, в статті М. С. Зелова в числі ленінських лауреатів названий гідробіолог С. М. Складовський, в статті Б. В. Левшина — Скадовський, справжнє ж прізвище вченого — Скадовський [3; 6; 10].

Автор даної статті поставив перед собою мету на підставі додаткових джерел і літератури уточнити й доповнити матеріали про лауреатів премії імені В. І. Леніна. Маються на увазі лише премії, встановлені рішенням Ради Народних Комісарів СРСР у 1925 р.

Яка ж історія заснування премій імені В. І. Леніна? В траурний день 22 січня 1924 р. на позачергових зборах Президії Со-

ціалістичної академії (з квітня 1924 р. переіменована в Комуністичну) було запропоновано відзначати видатні наукові праці преміями імені В. І. Леніна. Цю пропозицію підтримала ЦЕКППВ (Центральна комісія по покращенню побуту вчених), а потім Комісія ЦВК СРСР по увічненню пам'яті В. І. Леніна. Остаточне рішення про заснування премій імені В. І. Леніна було прийняте РНК СРСР 23 червня 1925 р. [2, с. 393—394].

«Положенням» про премії імені В. І. Леніна [11, ф. 350, оп. 1, спр. 17, арк. 25] передбачалося, що ними будуть відзначатися праці громадян СРСР, виконані після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в будь-якій галузі науки. Неодмінною умовою нагородження була вимога тісного зв'язку науки з життям, з практикою соціалістичного будівництва. Щорічно дозволялося присудження не більш як п'яти премій. Якщо ж у поточному році премії присуджувалися менш ніж п'яти вченим, то в наступному році число премій відповідно збільшувалося. Розмір премії становив 2 тис. крб., однак «Положенням» передбачалося нагородження «особливо видатних праць» подвійною премією. Премії могли присуджуватись як за друковані праці, так і за рукописи, представлені авторами, їх спадкоємцями або науковими установами. За рукописи премії сплачувалися після їх надрукування. Право присудження премій надавалося Комісії, створеній при Комуністичній академії. Керівництво її діяльністю покладалося на відомого радянського історика, партійного й державного діяча М. М. Покровського, заступником якого був видатний вчений, спеціаліст у галузі математики, астрономії та геофізики О. Ю. Шмідт. Комісія складалася з відомих спеціалістів різних галузей науки. До неї входили засновники школи радянських біохіміків О. М. Бах, історик В. П. Волгін, філософ А. М. Деборін, хімік В. М. Іпатьєв, фізик, біофізик і геофізик П. П. Лазарєв, біолог С. Г. Навашин. У її склад входили також видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави Г. М. Кржижановський, М. О. Семашко, І. І. Скворцов-Степанов. Для експертизи та консультацій залучалися такі відомі вчені як академіки М. Д. Зелінський, О. І. Абрикосов, І. М. Губкін та інші.

Перше присудження премій імені В. І. Леніна відбулося 17 серпня 1926 р. [11, ф. 350, оп. 1, спр. 17, арк. 46]. Лауреатами стали М. І. Вавілов, М. П. Кравков, В. П. Обручев, Д. М. Прянішніков, О. Є. Чічібабін. Видатний радянський вчений-генетик, рослинник, географ член-кореспондент АН СРСР (з 1929 р. — академік) М. І. Вавілов, що був протягом багатьох років віцепрезидентом і президентом ВАСГНІЛ, а також президентом Всесоюзного географічного товариства, одержав премію за праці в галузі імунітету рослин і за відкриття закону гомологічних рядів. Засновникові вітчизняної школи фармакологів член-кореспонденту Академії наук М. П. Кравкову премію присудили помертньо за вивчення дії лікувальних речовин на ізольовані орга-

ни тварин і людей. Видатного радянського геолога та географа, дослідника Сибіру і Середньої Азії член-кореспондента АН СРСР (з 1929 р.— академік) В. П. Обручева нагородили за фундаментальну працю «Геологія Сибіру». Відомого спеціаліста у галузі агрохімії, фізіології рослин і рослинництва член-кореспондента АН СРСР (з 1929 р.— академік) Д. М. Прянішнікова відзначили премією за ряд досліджень з питань живлення рослин. Ці праці були покладені в основу вчення про властивості культурних ґрунтів. Звання лауреата удостоїли в 1926 р. і п'ятого вченого, відомого хіміка-органіка О. Є. Чічібабіна за розробку засобу одержання похідних піридину шляхом конденсації альдегідів. Крім того він відкрив будову і розробив синтез алкалоїдів.

Наступне присудження премій імені В. І. Леніна відбулось у 1927 р. [11, ф. 350, оп. 1, спр. 533, арк. 127]. Її одержав засновник школи радянських біохіміків академік (з 1929 р.) О. М. Бах, котрий розробив вчення про ферменти та проблему окисних процесів у живій клітині. Анатом, професор (з 1934 р.— академік АН УРСР) В. П. Воробйов був нагороджений за розробку нового способу збереження тіл померлих. Цей спосіб вчений застосував при виконанні завдання Радянського уряду по бальзамуванню тіла В. І. Леніна. Лауреатом став член-кореспондент (з 1929 р.— академік) К. К. Гедройц — засновник вчення про ґрунтові колоїди. Його ідеї мали важливе значення для розвитку ґрунтознавства, агрохімії, геохімії. Відомого хіміка професора Л. О. Чугаєва нагородили посмертно за праці по дослідженні платини й інших благородних металів.

У 1928 р. загин лауреатів премії імені В. І. Леніна дістав нове поповнення [11, ф. 350, оп. 1, спр. 137, арк. 2]. Відомий геолог член-кореспондента АН СРСР (з 1929 р.— академік) А. Д. Архангельський, що встановив ряд загальних закономірностей розвитку земної кори, був нагороджений за працю «Умови утворення нафти на Північному Кавказі». Премію одержав видатний спеціаліст в галузі фізичної хімії, засновник фізико-хімічного аналізу академік М. С. Курнаков, що створив новий напрям у металографії, синтезував і дослідив ряд нових комплексних сполук. Результати його праць знайшли застосування у виробництві металів і мінеральних добрив. Премію присудили відомому радянському вченому лінгвісту, сходознавцю академіку М. Я. Марру за праці в галузі мовознавства. Ленінським лауреатом став спеціаліст у галузі електротехніки, один з авторів державного плану електрифікації Росії (ГОЕЛПРО) член-кореспондент АН СРСР (з 1929 р.— академік) В. Ф. Міткевич. Він брав активну участь у створенні кількох великих електротехнічних підприємств, експериментально досліджував електричну дугу, розробив метод окислення азоту повітря. Посмертно присудили премію професору М. В. Цингеру за праці по мінливості рослин під впливом зовнішніх умов.

Чергове нагородження вчених преміями імені В. І. Леніна відбулося в 1929 р. [9]. За видатні наукові праці присудили премію хіміку та металургу професору Е. В. Бріцке (з 1932 р.— академік). Він займався комплексною розробкою проблем розвитку виробничих сил окремих районів, питаннями хімізації народного господарства, пошуком нових шляхів використання мінеральної сировини, проводив фізико-хімічні дослідження металургічних і хіміко-технологічних процесів. Одержав премію хімік-органік академік В. М. Іпатьєв, чиї дослідження мали важливе значення для розвитку промислового каталізу, зокрема — гідрогенізації жирів. Ленінським лауреатом став академік АН УРСР (з 1942 р.— АН СРСР) О. В. Палладін, відомий радянський біохімік, що був протягом кількох років президентом Академії наук УРСР. Важливе значення мають його праці з досліджень вітамінів і проміжних біохімічних перетворень у процесах обміну речовин, а також з біохімії м'язової й нервової систем. Премією нагородили радянського вченого, агронома, професора (з 1932 р.— академік) М. М. Тулайкова, котрий проводив дослідження з питань ґрунтознавства, агрохімії, рослинництва, землеробства і фізіології рослин. У своїх працях він відстоював необхідність освоєння цілинних і перелогових земель. Присудили премію почесному академіку, Герою праці В. Г. Шухову — видатному інженеру і вченому, який винайшов спосіб переробки нафти крекінгом, розробив нову систему парових котлів. До речі, В. Г. Шухов був конструктором і будівником знаменитої «Шухівської вежі» — опори антен Московського радіотелевізійного центру, що протягом багатьох років символізувала радянське радіо.

У 1930 р. стали відомі нові імена лауреатів премії імені В. І. Леніна [11, ф. 350, оп. 1, спр. 137, арк. 26]: ботанік, професор (з 1932 р.— член-кореспондент АН-СРСР, а з 1946,— академік) М. О. Максимов (за монографію «Фізіологічні основи посухостійкості рослин»); спеціаліст у галузі фізичної хімії академік Л. В. Писаржевський, основні праці якого присвячені будові та властивостям перекисів і надкислот. Видатному фізіологу, співробітнику академіка І. П. Павлова, професору О. П. Самойлову премію присудили за наукову працю «Електрометричне дослідження збудливих тканин організму» та ряд інших праць у галузі фізіології. Він — один з творців електрокардіографії стосовно до фізіології та медицини. Премію одержав видатний гідробіолог, один з засновників нової науки — фізико-хімічної біології професор С. М. Скадовський за капітальну працю «Застосування методів фізичної хімії до вивчення біології прісних вод». Лауреатом став також видатний спеціаліст у галузі прикладної фізики, техніки високих напруг і радіотехніки член-кореспондент АН СРСР (з 1932 р.— академік) О. О. Чернишов. Він вивчав проблеми телебачення, запропонував конструкцію першої електронної лампи з підогрівним катодом.

Славну плеяду лауреатів премії імені В. І. Леніна в 1931 р. поповнив ще ряд учених [11, ф. 350, оп. 1, спр. 364, арк. 2]. Серед них — академік В. Р. Вільямс — один з основоположників агрономічного ґрунтознавства, який створив теорію єдиного ґрунтоутворювального процесу; видатний геолог, засновник радянської нафтової геології академік І. М. Губкін — автор фундаментальної праці «Вчення про нафту», в котрій висвітлені проблеми походження нафти й умови формування нафтових родовищ. Був нагороджений один з фундаторів школи радянських радіофізиків академік Л. І. Мандельштам — всесвітньовідомий вчений в галузі квантової і статистичної фізики, а також теорії відносності. Став лауреатом видатний фізіолог академік О. О. Ухтомський. Його перу належить класична праця «Збудження, втомлення, гальмування. Сучасний стан проблеми втомлення». Він зробив великий внесок у дослідження діяльності нервової системи людини. Премія була присуджена видатному фізико-хіміку академіку (з 1932 р.) О. Н. Фрумкіну — автору кількісної теорії впливу електричного поля на адсорбцію молекул. Він розробив теорію швидкостей електрохімічних процесів, заснував школу радянських електрохіміків.

Щодо премій імені В. І. Леніна за 1932—34 рр., то відомості про них досі не знайдені. Рішення про присудження премій приймалось після остаточного затвердження на президії Комуністичної академії. Отже, протоколи Президії — важливе джерело з розглядуваного питання. Проте в протоколах Президії, що зберігаються в Московському архіві АН СРСР, матеріали про присудження премій за вказаний період відсутні. Їх немає також ні у «Віснику Комуністичної академії»*, ні в архіві Комітету по Ленінських і Державних преміях СРСР.

Слід зазначити, що в зв'язку з проведеною в 1932 р. реорганізацією Комуністичної академії з метою зосередження уваги на розробці вузлових проблем соціалістичного будівництва й світового господарства, а також у зв'язку з переводом вчених-природознавців до інших наукових установ, у Президії неодноразово розглядалося питання про нові правила присудження премій імені В. І. Леніна. Восени 1932 р. «Вісник Комуністичної академії» сповістив, що бюро Президії вирішило створити преміальний фонд імені В. І. Леніна. Був надрукований також проект нового «Положення» [7, 1932, № 11—12, с. 201—202], в якому йшлося про нагородження видатних праць не з усіх галузей науки, а лише з суспільних наук, пропонувалося висувати на здобуття премій громадян як Радянського Союзу, так і інших країн.

На підставі архівних матеріалів можна зробити висновок, що цей проект не був затверджений, бо на бюро Президії ака-

* Періодичний орган Комуністичної академії, що видавався в 1922—35 рр.

демії питання про присудження премій продовжувало дискутуватися і в наступному році. Наприклад, на засіданні 3 червня 1933 р. одне з основних питань порядку денного — про преміальний фонд імені В. І. Леніна. Відзначалося, що цей фонд почав розподілюватися без затвердження Президії академії [11, ф. 350, оп. 1, спр. 364, арк. 2]. Цим можна пояснити, на нашу думку, відсутність у її протоколах відомостей про нагородження преміями імені В. І. Леніна у 1932 р.

В обговоренні проекту нового Положення про премії імені В. І. Леніна узяв активну участь О. Ю. Шмідт, який завчасно звернувся з цього питання зі спеціальною заявою до Президії Комуністичної академії і був запрошений на засідання бюро. О. Ю. Шмідт висловив свою незгоду, що премії повинні присуджуватися за розробку найважливіших проблем лише в галузі марксистсько-ленінської теорії. Він пропонував зберегти існуючий принцип нагородження вчених, що працюють у будь-якій галузі науки. «Премії імені В. І. Леніна,— вказував О. Ю. Шмідт,— надавали характер верховної премії, котра дається в особливому порядку і є вищою нагородою, дечим подібною до наукового ордену» [11, ф. 350, оп. 1, спр. 364, арк. 8].

Остаточню це питання розв'язала в 1935 р. Президія академії. Як сповіщав її «Вісник», преміями могли відзначатися «кращі науково-дослідні роботи, написані науковими працівниками Комуністичної академії» [7, 1935, № 1—2, с. 62]. 10 листопада 1935 р. вона прийняла рішення про преміювання з фонду імені В. І. Леніна книг Є. С. Варги (з 1939 р.— академік) «Нові явища у світовій економічній кризі», Л. А. Мендельсона «Нові матеріали до роботи В. І. Леніна «Імперіалізм як вища стадія капіталізму» [11, ф. 350, оп. 1, спр. 700, арк. 271], Є. А. Степанової «Фрідріх Енгельс» [11, ф. 2, оп. 6-а, спр. 5, арк. 198]. Після цього премії імені В. І. Леніна не присуджувались.

Аналіз праць, за які видатні радянські вчені були нагороджені преміями імені В. І. Леніна, переконливо демонструє характерну рису радянської науки — її тісний зв'язок з життям, з розв'язанням завдань народного господарства того часу — індустріалізацією країни, колективізацією сільського господарства. І не випадково, що серед відзначених високою нагородою вчених почесне місце посіли ті, чиї праці спрямовувались на більш раціональне та повне використання природних ресурсів, на розвиток металургії, електроенергетики, хімії, радіотехніки, ґрунтознавства, агробіологічної науки. Це був гідний внесок радянської науки у виконання ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні.

15 серпня 1956 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР винесли рішення про відновлення премій імені В. І. Леніна за найбільш видатні праці у галузі науки й техніки. Крім того, були встановлені Ленінські премії за найбільш видатні твори літератури й мистецтва, широко визнані громадськістю [1, с. 219]. 17 лютого

1967 р. вийшло нове Положення про Ленінські премії, де регламентувався порядок висунення та обговорення представлених праць. Воно ще вище піднесло авторитет Ленінських премій, присуджуваних за досягнення, котрі перевищують світовий рівень [9].

У наш час радянська наука на головних напрямках посідає провідне місце у світі. Визначну роль у цьому відіграли видатні праці наших учених, відзначених преміями імені В. І. Леніна та Ленінськими преміями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК, т. 7, М., Политиздат, 1971. 557 с.
2. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. 1, М., Политиздат, 1967. 783 с.
3. Борисов Ю. С. Из истории ленинских премий.— Ж. «История СССР», 1957, № 1, с. 11—13.
4. Левшин Б. В. Документы о первых ленинских премиях.— Ж. «Исторический архив», 1957, № 2, с. 178—179.
5. Зелов Н. С. Из истории премии имени В. И. Ленина.— Ж. «Вопросы истории», 1970, № 4, с. 212—215.
6. Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел биологический. 1963. № 1, вып. 1. М., Изд-во Моск. ун-та, 1963, с. 162—164.
7. «Вестник Коммунистической академии» — периодический орган Коммунистической академии.
8. «Правда», 1929, 23 июня.
9. СП СССР, 1967, № 6, ст. 29.
10. Труды всесоюзного гидробиологического общества. Т. XII. М., Изд-во АН СССР, 1962, с. 420—428.
11. Московский архив АН СРСР.

К. Х. ЄРНЄЄВА

РОБІТНИЧИЙ КЛАС — ОСНОВНА СОЦІАЛЬНА БАЗА ЗРОСТАННЯ ЛАВ КПРС

Політика нашої партії щодо регулювання зростання своїх лав перш за все визначається соціально-класовою природою КПРС, роллю робітничого класу в революційному перетворенні суспільства, конкретно-історичною обстановкою кожного періоду розвитку країни. Відомо, що на різних етапах життя і діяльності партії існував різний порядок приймання до партії з урахуванням соціального стану того, хто до неї вступає.

На сучасному етапі розвитку країни питання регулювання зростання партійних лав набуло свого дальшого розвитку в рішеннях XXII, XXIII, XXIV, XXV з'їздів КПРС і постановах ЦК. Наша партія — партія всього радянського народу — пред'являє однакові вимоги до всіх, хто до неї вступає, незважаючи на їх соціальний стан. Розширення соціальної бази КПРС є однією з важливих закономірностей її розвитку в період розви-

ного соціалізму. Разом з тим головною опорою партії продовжує залишатися робітничий клас. Велике значення щодо цього мають вказівки XXIII з'їзду КПРС про те, що в соціальному складі партії робітники повинні і надалі посідати провідне становище. З'їзд підкреслив, що турбота про чистоту партійних лав, про те, щоб кожен комуніст з гордістю носив і виправдовував звання члена ленинської партії, є закон життя партії [3, с. 196].

Принципово важливими у поліпшенні якісного складу КПРС і підвищенні відповідальності партійних організацій за приймання в партію нових членів були зміни, внесені XXIII з'їздом КПРС, у Статут партії [3, с. 201—202]. На забезпечення провідної ролі робітництва спрямовані також рішення XXIV з'їзду КПРС. «Робітничий клас, — підкреслював тов. Л. І. Брежнев, — був і лишається основною продуктивною силою суспільства. Його революційність, дисциплінованість, організованість і колективізм визначають провідне становище його в системі соціалістичних суспільних відносин» [4, с. 83].

Перекручуючи суть політики КПРС по регулюванню зростання своїх лав, спрямованої на відбір в партію найпередовіших представників радянського суспільства, буржуазні фальсифікатори, наприклад, А. Мейер, заявляють, що в СРСР нібито відсутні статистичні дані про соціальний склад партії, про її нове поповнення, а тому, мовляв, доводиться поповнювати цю прогалину «за допомогою ненадійних даних, що ґрунтуються на враженнях». Використовуючи той же засіб, у книзі «Радянська політична система» він пише: «Один з неясних пунктів торкається того, яку частину становлять робітники в партії» [11, с. 171].

Ці наклепницькі висловлювання сучасних антикомуністів не мають нічого спільного з дійсністю. Загальновідомо, що повні й конкретні статистичні дані про соціальний склад партії, її нове поповнення, про питому вагу робітничого класу в КПРС систематично наводяться у звітних доповідях ЦК КПРС партійним з'їздам, матеріали яких повністю друкуються в партійній періодичній пресі. Крім того, в СРСР систематично видаються збірники «КПРС у цифрах», у котрих також містяться докладні дані про соціальний стан КПРС, її нове поповнення. Статистичні дані, наведені, наприклад, у видрукованих матеріалах XXIII, XXIV, XXV з'їздів КПРС, свідчать про те, що соціальний склад партії відбиває загальнонародний характер як партії всього радянського народу. Постійне зростання в ній питомої ваги робітничого класу відтворює провідну роль робітничого класу в будівництві комунізму.

Наша партія, проводячи регулюючий вплив на зростання своїх лав, пильно слідкує за змінами її соціального складу. Якщо на 1 січня 1966 р. у складі партії робітники становили

37,8%, колгоспники — 16,2, службовці та ін. — 46% [3, с. 71], то на 1 січня 1971 р. робітники — 40,1%, колгоспники — 15,1 службовці та ін. — 44,8% [4, с. 92]. Про підвищення питомої ваги робітників у складі КПРС свідчать такі дані: якщо в період між XX і XXII з'їздами партії серед тих, кого прийняли до її лав, робітників було 40,6%, то між XXII і XXIII з'їздами — 47,6% [3, с. 72], а між XXIII і XXIV з'їздами — 52%, [4, с. 92].

Вивчення діяльності КПРС, її місцевих організацій по виконанню рішень XXIII і XXIV з'їздів про регулювання зростання і соціальний склад партійних лав має велике наукове і практичне значення. Так, після XXIII з'їзду в історико-партійній літературі з'явилося чимало наукових публікацій, присвячених актуальним проблемам партійного будівництва [10; 11; 13; 14 та ін.]. У них показано здійснення ленінських принципів членства в партії, зміни соціального складу КПРС у період будівництва соціалізму і комунізму, висвітлено досвід організаційно-партійної роботи окремих парторганізацій, розглянуто основні тенденції і закономірності її розвитку, розширення та зміцнення соціальної бази зростання партії, викрито антинаукові концепції буржуазних фальсифікаторів.

У даній статті автор намагається на прикладі Харківської, Полтавської і Сумської обласних партійних організацій показати діяльність Компартії України щодо регулювання зростання партійних лав і підвищення питомої ваги робітників у соціальному складі партії після XXIII з'їзду КПРС.

Компартія України — один з бойових загонів КПРС — послідовно здійснює рішення XXIII і XXIV з'їздів і постанов ЦК КПРС щодо організаційно-партійних питань, прагне, щоб у соціальному складі партії провідне місце належало представникам робітничого класу. Велике значення для поліпшення цієї роботи мала постанова Секретаріату ЦК КПРС від 20 липня 1965 р. «Про серйозні недоліки в роботі Харківської обласної партійної організації по прийманню в партію і виховання молодих комуністів» [7, с. 41—44]. У ній підкреслювалося, що регулювання зростання партійних лав має здійснюватися на основі повсякденної організаторської і політико-виховної роботи серед широких мас трудящих. Ця постанова і рішення XXIII з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України привернули увагу партійних організацій республіки до питань регулювання зростання своїх лав. Аналіз роботи парторганізацій Харківської, Полтавської і Сумської областей показує, що в їх діяльності питання внутріпартійного життя посіло центральне місце. Воно систематично обговорювалося на пленумах і засіданнях бюро обласних, міських і районних комітетів партії, на зборах первинних партійних організацій.

Важливим засобом підвищення відповідальності парторганізацій про свої ряди було заслухування їх на бюро і пленумах

обкомів, міськкомів і райкомів партії. Наприклад, на засіданнях бюро Харківського обкому партії 21 січня 1966 р. [15, ф. 2, оп. 133, спр. 17, арк. 13], 7 липня 1967 р. [15, ф. 2, оп. 135, спр. 23, арк. 137, 144], 7 червня 1968 р. [15, ф., оп. 141, спр. 29, арк. 5—9] і 21 серпня 1970 р. [15, ф. 2, оп. 148, спр. 31, арк. 12] розглядалися питання про роботу Куп'янського, Богодухівського, Валківського і Першотравневого райкомів партії щодо поліпшення якісного складу нового поповнення парторганізацій і забезпечення провідної ролі робітників у їх соціальному складі. Виходячи з вимог XXIII з'їзду КПРС, Харківський обком партії зобов'язав парторганізації враховувати в ході відбору до партії політичну і професійну підготовку, ділові й моральні якості вступаючих, тривалість роботи в даному колективі. На бюро Полтавського обкому партії 4 серпня 1967 р., при обговоренні питань про зростання лав КПРС і роботу з молодими комуністами в первинних парторганізаціях Лохвицького району [16, ф. 15, оп. 13, спр. 26, арк. 3—77] і 18 грудня 1969 р. про виконання парторганізаціями Кременчуцького району рішень XXIII з'їзду КПРС щодо регулювання зростання складу партії і виховання молодих комуністів [16, ф. 15, оп. 14, спр. 225, арк. 69] зверталася їх увага на необхідність при відборі в партію враховувати грамотність і активність у громадському житті тих, хто бажає вступити до лав КПРС.

Сумський обком партії 28 січня 1966 р., розглядаючи на пленумі питання про роботу Шосткінського міськкому і Сумського райкому партії про підвищення рівня керівництва первинними парторганізаціями в світлі рішень XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду Компартії України [17, ф. 4, оп. 11, спр. 7, арк. 16—137], а 9 червня 1967 р. питання про завдання парторганізацій області щодо підвищення відповідальності комуністів за дотримання Статуту КПРС [17, ф. 4, оп. 14, спр. 8, арк. 3—131], зобов'язав їх суворо виконувати вказівки ЦК КПРС по забезпеченню провідної ролі робітників у новому поповненні партії. 6 травня 1968 р., обговорюючи питання про роботу Лебединського райкому партії про підвищення боєздатності первинних парторганізацій [17, ф. 4, оп. 15, спр. 38, арк. 97—102], бюро обкому вказало йому на необхідність спрямовувати діяльність партійних організацій району на поліпшення якісного складу своїх лав.

Аналіз роботи названих обласних парторганізацій показує, що головним напрямком у справі регулювання зростання і соціального складу КПРС є не тільки заслуховування звітів про діяльність окремих парторганізацій, але й організація навчання партактиву, підвищення авангардної ролі комуністів на виробництві і в громадському житті, встановлення систематичного контролю за виконанням рішень партійних органів, проведення роботи по відборі і підготовці до приймання в партію

передовиків виробництва, робота з молодими комуністами тощо. Досвід роботи Харківської обласної парторганізації свідчить про те, як внаслідок великої повсякденної політико-виховної роботи в масах з року в рік збільшується питома вага робітників у соціальному складі партії (див. табл. 1) [15, ф. 2, оп. 149, спр. 1, арк. 1; спр. 6, арк. 1; спр. 12, арк. 1; спр. 17, арк. 1; спр. 23, арк. 1; спр. 27, арк. 1].

Особливого успіху в цьому домоглася Харківська міська парторганізація. Питома вага робітників серед прийнятих у кандидати партії тут зросла з 59% у 1966 р. до 72,4 у 1971 р. [15, ф. 2, оп. 149, спр. 1, арк. 3]. Процент робітників серед прийнятих у кандидати партії в 1971 р. у Комінтернівському, Ленінському, Московському, Жовтневому, Червонозаводському і Орджонікідзевському районах Харкова становив від 78 до 83,2% [15, ф. 2, оп. 149, спр. 27, арк. 4].

Ось як збільшувався процент робітників серед тих, хто вступав у КПРС в партійній організації ХТЗ після XXIII з'їзду партії. Про це свідчать статистичні дані за 1966—1970 рр. (див. табл. 2) [15, ф. 87, оп. 14, спр. 1464, арк. 18; спр. 1896, арк. 15; спр. 2387, арк. 15; спр. 2884, арк. 22; спр. 3250, арк. 5].

Як видно з таблиці, в період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС питома вага робітників у новому поповненні лав парторганізації ХТЗ збільшилася на 15% і досягла 83,2%. Нове поповнення — це слюсарі, токарі, газозварювальники та ін., ударники комуністичної праці, активні громадські працівники [15, ф. 87, оп. 1, спр. 2344, арк. 58].

Значно підвищилася питома вага робітників серед тих, хто поступав до КПРС і в інших районах Харкова. Регулюючи зростання партійних лав, необхідно враховувати специфіку умов роботи парторганізацій. Так, наприклад, у зв'язку з тим, що в Дзержинському районі Харкова 26 проектних і науково-проектних організацій, 7 крупних вузів, 4 технікуми, школи тощо, райкому доводиться більше приймати інженерно-технічних працівників, спеціалістів народного господарства, людей науки, викладачів. Про це свідчать такі дані: якщо серед прийнятих кандидатами в члени КПРС у 1967 р. робітників було 41,4%, службовців — 58,6, то в 1968 р. відповідно — 50,5 і 49,5%. Отже, як видно з даних, парторганізації району намагалися поповнити свої лави за рахунок передових робітників промислових і будівельних організацій.

Підвищуючи рівень організаційної роботи, парторганізації Полтавської і Сумської областей також домоглися значних успіхів у виконанні рішень XXIII з'їзду КПРС і постанови Секретаріату ЦК КПРС від 20 липня 1965 р. про регулювання зростання і соціального складу свого нового поповнення за рахунок передовиків і новаторів виробництва. Хоча ці області на відміну від Харкова й не такі крупні, щодо промисловості, але пито-

ма вага робітників у новому поповненні їх партійних організацій помітно зросла (див. табл. 3) [16, ф. 15, оп. 11, спр. 95, арк. 1; оп. 13, спр. 95, арк. 1; оп. 14, спр. 294, арк. 1].

З таблиці видно, що в період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС питома вага робітників у новому поповненні обласної парторганізації зросла на 8,2% і досягла 46,2%, що на 17,6% більше колгоспників і на 24% — службовців. Важливо зазначити, що 76,8% її нового поповнення становлять робітники й колгоспники, що 71% складу обласної партійної організації зайнято у сфері матеріального виробництва [16, ф. 15, оп. 13, спр. 81, арк. 21].

Таблиця 1

**Питома вага робітників у соціальному складі КПРС
(Харківська обласна парторганізація)**

На 1 січня відповідного року	Всього прийнято в кандидати партії за рік	З них у %		
		робітників	колгоспників	службовців та ін.
1966	5589	47,7%	14,3%	37%
1967	4124	58,8%	12%	29,2%
1968	4281	61,6%	14,3%	24,1%
1969	4113	60,6%	13,4%	26%
1970	3942	61%	11,5%	27%
1971	4578	62,2%	10,8%	27%

Таблиця 2

Зростання кількості робітників серед тих, хто поступав до КПРС (парторганізація ХТЗ)

На 1 січня відповідного року	Прийнято в кандидати партії за рік	У тім числі у %	
		робітників	службовців та ін.
1966	154	68,2%	31,8%
1967	192	77%	23%
1968	164	81,7%	18,3%
1969	152	80,9%	19,1%
1970	131	83,2%	16,8%

Значно поліпшився стан з освітою. Кількість комуністів з вищою і середньою освітою у порівнянні з 1966 р. збільшилася на 6,4% і на 1 січня 1970 р. становила 58,5% [16, ф. 15, оп. 11, спр. 95, арк. 1; оп. 14, спр. 294, арк. 1].

Зосередивши велику увагу на якісному зростанні лав КПРС, Сумська обласна парторганізація теж домоглася помітного збільшення питомої ваги робітників у своєму соціальному складі. За 1966—1967 рр. вона прийняла 4450 чол. кандидатами в члени КПРС, серед яких 37,1% становили робітники [17, ф. 4, оп. 15, спр. 9, арк. 44], а в новому поповненні (1968 р.) їх було вже 41,9% [17, ф. 4, оп. 19, спр. 31, арк. 75]. Найпомітніших успіхів у цьому досягли Білопільська, Кролевецька, Путивльська

Таблиця 3

Підвищення питомої ваги робітників у соціальному складі КПРС (Полтавська обласна парторганізація)

На 1 січня відповідного року	Всього прийнято в кандидати партії за рік	З них у %		
		робітників	колгоспників	службовців та ін.
1967	1464	39%	29%	32%
1968	3122	42,9%	32,2%	23,9%
1969	3252	45%	32,9%	22,1%
1970	2854	47,2%	29,6%	23,2%

ка, Середино-Будська і Тростянецька парторганізації. Питома вага робітників у соціальному складі Шостинської міської парторганізації на 1 січня 1969 р. досягла 65,5% [17, ф. 4, оп. 19, спр. 31, арк. 75]. Переважна більшість комуністів Сумщини — 76,9% були зайняті у сфері матеріального виробництва [17, ф. 4, оп. 19, спр. 31, арк. 71]. Більше половини її членів — 56,7% за даними на 1 січня 1970 р. — мали вищу, незакінчену вищу і середню освіту [17, ф. 4, оп. 19, спр. 129, арк. 1].

Отже, згідно з рішеннями XXIII з'їзду КПРС, XXIII з'їзду Компартії України і з постановою Секретаріату ЦК КПРС від 20 липня 1965 р. Харківська, Полтавська і Сумська обласні парторганізації значно поліпшили організаційну роботу по регулюванню зростання своїх лав, збільшенню питомої ваги робітників у новому поповненні, що було конкретно відповіддю на ленінську вимогу «підняти звання і значення партії вище, вище і вище» [1, т. 7, с. 277]. У цілому протягом 1966—1970 рр. склад Комуністичної партії України збільшився на 417 381 комуніста і на 1 січня 1970 р. становив 2 378 789 чол. Помітно змінився і соціальний її склад. Так, якщо на 1 січня 1960 р. в Компартії республіки робітників було 33,9%, колгоспників — 18,6, службовців — 47,5%, то на 1 січня 1971 р. робітників стало 40,9%, колгоспників — 17,6, службовців — 41,5%.

Значно зріс освітній рівень комуністів республіки. Число тих, хто мав середню, незакінчену вищу і вищу освіту збільшилося після XXIII з'їзду КПРС з 53,6 до 62,8%. У сфері мате-

ріального виробництва перебувало 75,6% комуністів [6, с. 59—60].

Разом з тим, вивчення діяльності парторганізацій Харківської, Полтавської і Сумської областей щодо регулювання зростання лав КПРС показує, що в роботі окремих з них мали місце недоліки. Були випадки, коли питання про приймання в партію вирішувалося в день подання заяви того, хто вступає, без детального і всебічного його вивчення [17, ф. 15, оп. 14, спр. 225, арк. 116]. Деякі парторганізації ще поверхово підходили до обговорення заяв. Унаслідок цього рекомендованими первинними парторганізаціями на бюро райкомів відмовляли в прийнятті кандидатами в члени КПРС, як невідповідним [15, ф. 26, оп. 41, спр. 1, арк. 82—84].

Отже, регулювання зростання і підвищення питомої ваги робітників у соціальному складі КПРС на сучасному етапі є одним з головних завдань організаційно-партійної роботи. «Наше завдання,— підкреслював Л. І. Брежнев,— справляти регулюючий вплив на зростання партійних рядів, поповнювати їх на основі індивідуального добору найбільш гідними представниками робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, добиватися, щоб склад КПРС давав змогу партії якнайкраще розв'язувати завдання, які стоять перед нею» [4, с. 106].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. II з'їзд РСДРП.— Повне зібр. тв., т. 7, с. 247—297.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Держполітвидав УРСР, 1961. 126 с.
3. Матеріали XXIII съезда КПСС. М., Политиздат, 1966. 304 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
5. Матеріали XXIII съезда Коммунистической партии Украины. К., Политиздат Украины, 1966. 116 с.
6. Матеріали XXIV съезда Коммунистической партии Украины. К., Политиздат Украины, 1971. 125 с.
7. Матеріали XXV съезда КПСС. М., Политиздат, 1976. 256 с.
8. Вопросы организационно-партийной работы КПСС. Сб. документов. М., Политиздат, 1973. 301 с.
9. XXIV съезд КПСС: единство теории и практики (Сб.). Вып. 1 М., Политиздат, 1973. 479 с.
10. Некоторые вопросы организационно-партийной работы. М., Политиздат, 1973. 334 с.
11. Вопросы внутрипартийной жизни и деятельности КПСС на современном этапе. М., «Мысль», 1974. 317 с.
12. Юдин И. Н. Социальная база роста КПСС. М., Политиздат, 1973. 295 с.
13. Юдин И. Н. Рост рядов партии и ее качественный состав. М., «Знание», 1974. 64 с.
14. Кравченко А. Ленинские принципы членства в партии.— «Партийная жизнь». 1968, № 24; Ширяев А. В. Забота о чистоте рядов партии, М., «Моск. рабочий», 1973. 48 с.
15. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
16. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.
17. Партійний архів Сумського обкому Компартії України.